МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Башкортостан

Администрация городского округа город Стерлитамак

МАОУ "Гимназия №6"

РАССМОТРЕНО	СОГЛАСОВАНО	УТВЕРЖДЕНО
Методическим объединением учителей родных классов	Заместитель директора по УВР	Директор
________Абдулхаева С.Г.	________Степашина Е.В	________Ныркова О.Б.
Протокол №3 от «29» августа 2023 г.	Протокол №3 от «29» августа 2023 г.	Приказ №275 от «30» августа 2023 г.

« Туған (башҡорт) теле » уҡыу предметы буйынса башланғыс дөйөм белем биреү эш программаһы

(белем биреү ойошмаларының 1-4-се кластары өсөн)

Стерлитамак, 2023

АҢЛАТМА ЯҘЫУ

Уҡытыу рус телендә ойошторолған дөйөм белем биреү ойошмаларының 1-4 кластарында “Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметын өйрәтеү өсөн төҙөлгән программа “Дөйөм белем биреү ойошмаларының 1-4-се кластары өсөн “Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметы буйынса өлгө эш программаһы” (Автор-төҙөүсе: Нафиҡова З.Ғ., -Өфө-2022), Федераль дәүләт башланғыс дөйөм белем биреү стандартына (Рәсәй Федерацияһы Мәғариф министрлығының 2022 йылдың 31 майында раҫланған 286-сы һанлы ҡарары), Төп башланғыс дөйөм белем биреү программаһына (18.03.2022 йыл № 1/22), шулай уҡ “Рәсәй Федерацияһы халыҡтарының туған телдәрен уҡытыу концепцияһы”на (Рәсәй Федерацияһы Мәғариф министрлығының Коллегияһында 2019 йылдың 1 октябрендә раҫланған), “Башҡортостан Республикаһында дәүләт телдәрен һәм халыҡтарҙың туған телдәрен уҡытыу концепцияһы”на (Башҡортостан Республикаһы Башлығының 30.12.2020 йылдағы №УГ-613 указы) ярашлы төҙөлгән.

Программа үҙ эсенә аңлатма яҙыуҙы, уҡытыуҙың йөкмәткеһен, программа эстәлеген үҙләштереүҙе билдәләгән һөҙөмтәләрҙе һәм тематик планлаштырыуҙы ала.

Аңлатма яҙыуҙа предметты өйрәтеүҙә торған маҡсаттар һәм бурыстар, телде өйрәнеүгә башланғыс класс уҡыусыларының психологик яҡтан мөмкинлектәрен асыҡлаған характеристика бирелә. Предметтың уҡыу планындағы урыны күрһәтелә, йөкмәткенең эстәлегенә, билдәләнгән һөҙөмтәләрҙе аныҡлауға һәм тематик планлаштырыуға ҡарата аңлатма бирелә.

Предметтың йөкмәткеһендә башланғыс мәктәптә мотлаҡ уҡытылырға тейешле йүнәлештәр алынған.

Һәр класта йөкмәткене үҙләштереү һөҙөмтәһендә уҡыусыларҙың ниндәй универсаль уҡыу күнекмәләренә (танып-белеү - познавательные, аралаша белеү - коммуникативные, хатаны төҙәтә белеү, эште дөрөҫ йүнәлештә көйләү һәләте - регулятивные) эйә булырға тейешлеге бирелә.

Билдәләнгән һөҙөмтәләр үҙ эсенә башланғыс кластарҙа “Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметын өйрәнеү аша шәхси, метапредмет һөҙөмтәләрҙе, шулай уҡ һәр класс аҙағында предметты өйрәнеүҙә ирешелгән уңыштарҙы ала.

Тематик планда программа йөкмәткеһе һәр бүлек буйынса бирелә, уҡыу эшмәкәрлегенә характеристика, йөкмәткене үҙләштереүҙә ҡулланылған алымдар, методик ысулдар, уҡытыуҙы ойоштороу төрҙәре күрһәтелә.

“Туған (башҡорт) теле” предметы “Туған тел һәм туған телдә әҙәби уҡыу” белем биреү өлкәһенә инә һәм уҡыу планының мотлаҡ уҡытыла торған өлөшөн тәшкил итә. Предметты өйрәтеү өсөн төҙөлгән был өлгө программа Башҡортостан Республикаһында һәм Рәсәй Федерацияһында дөйөм белем биреү ойошмаларының 1-4 кластарында башҡорт телен туған тел булараҡ өйрәтеү өсөн тәҡдим ителә.

Уҡытыу рус телендә ойошторолған дөйөм белем биреү ойошмаларының 1-4 кластарында “Туған (башҡорт) теле” предметын өйрәтеү ойошманың мөмкинлегенә ҡарап һәм мәғариф тураһындағы хоҡуки акттарға ярашлы ата-әсәләрҙең ғаризаһына таянып ойошторола.

“Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметына дөйөм характеристика

“Туған (башҡорт) теле” предметын өйрәтеүгә тәғәйенләнгән өлгө программа уҡытыу рус телендә ойошторолған дөйөм белем биреү ойошмаларының 1-4 кластарында ҡулланыуҙы күҙаллай.

“Туған (башҡорт) теле” предметын өйрәтеү грамотаға өйрәтеүҙән башлана. Был эш рус телендә грамотаға өйрәтеү менән бергә параллель рәүештә атҡарыла. Ике телдең өндәрен һәм хәрефтәрен сағыштырыу, уларҙың оҡшашлығын һәм айырмаһын айыра белеү аша уҡыусылар уҡырға, яҙырға өйрәнәләр, фонематик яҡтан өндәрҙең яңғырашын ишетеп, уларҙы бер-береһенән айырырға, һүҙ төҙөп мәғәнәһенә тап килтереп һүҙбәйләнеш, һөйләм ҡорорға өйрәнәләр.

Яҙыу уҡырға өйрәтеү процессы менән бергә уҡыу һәм яҙыу эшмәкәрлектәрен бер-береһе менән тап килтереү (координация) принципы аша үткәрелә.

Башланғыс класта уҡыусыларҙың туған телдә артабан белем алыуына нигеҙ һалына, функциялы грамоталылыҡ формалаша.

Грамотаға өйрәтеү башында уҡыусыларҙы тел тураһындағы мәғлүмәттәр һәм әҙәби телдә аралашыу күнекмәләренә өйрәтеү маҡсаттары менән таныштырыу тора. Был этаптың йөкмәткеһе балаларҙа уҡыу эшмәкәрлегенә ҡарата теләк, ынтылыш һәм уҡыу процесының үҙенә ҡарата ҡыҙыҡһыныу уятыуҙы күҙаллай. Беренсе сиратта һәр баланың телде аңлап ҡабул итеүен, бигетәк тә тыңлау һәм һөйләү эшмәкәрлегенең үсешен билдәләүгә иғтибар бирелә. Уның менән бер рәттән баланы уҡыу эшмәкәрлегенә йәлеп итеү, мәктәп ҡағиҙәләренә күнектереү тора.

Башҡорт теле донъяһына балаларҙы йәлеп итеү - һүҙ менән таныштырыуҙан башлана. Һүҙҙең мәғәнәһен төшөндөрөү, төрлө аралашыу осраҡтарында уның ҡулланылған функцияһын тойомларға өйрәтеү, һөйләшеү барышында мәғәнәһенең үҙгәрешен аңларға күнектереү, фонетик һәм грамматик яҡтан формаларын дөрөҫ ҡабул итә белеү - рус теленә нигеҙләнеп ойошторола.

Уҡыусыларҙың тәүбашлап һөйләм тураһындағы төшөнсәләре формалаша, фонематик ишетеү һәләте һәм башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен дөрөҫ әйтә белеүе, төрлө һүҙҙәрҙә өндәрҙең килеү тәртибен билдәләүе үҫешә.

Улар схема-моделдәр ҡулланып, һүҙгә өн анализы эшләй башлайҙар, һүҙҙәрҙе ижектәргә бүлергә, моделдә бирелгән схема буйынса һүҙҙе “уҡырға” өйрәнәләр.

Әҙерлек осоронда һуҙынҡылар (ҡалын һәм нәҙек)һәм тартынҡылар (һаңғырау һәм яңғырау) тураһында төшөнсәләр формалаша, башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәре һәм уларҙы билдәһе булған хәрефтәр өйрәнелә.

Яҙыу дәрестәрендә балалар дәфтәрҙе партаға дөрөҫ һалыу, ручканы ҡулда тейешле рәүештә тотоу, партала дөрөҫ ултырыу ҡағиҙәләрен үҙләштерәләр. Тәүҙә хәрефтәрҙең өлөштәрен, элементтарын, аҙаҡ – үҙҙәрен яҙырға өйрәнәләр.

Артабан тартынҡы һәм һуҙынҡы өндәрҙе, уларҙың хәрефтәрен яҙырға өйрәнәләр; ике өндө аңлатҡан һуҙынҡылар, өн аңлатмаған хәрефтәр менән танышалар. Был осорҙоң төп маҡсаты булып уҡырға өйрәнеү тора. Балалар ике төрлө уҡыуҙы үҙләштерәләр: орфографик уҡыу (нисек яҙылған, шулай), орфографик уҡыу (нисек әйтелә, шулай уҡыйым); был осорҙа ижек таблицалары менән эшләйҙәр, ижектәрҙе бер-береһенә ҡушып уҡыу, яҙыу ысулдарына өйрәнәләр; бөтә хәрефтәрҙе лә бер-береһенә төрлөсә ҡушып яҙыу алымдарына эйә булып, һүҙҙәрҙе, һөйләмдәрҙе, кәләкәй генә текстарҙы яҙа башлайҙар.

Грамотаға өйрәтеүҙең һуңғы ҡабатлау һәм дөйөмләштереү этабында әкренләп һүҙҙәрҙе тулыһынса уҡыуға күсеү, эстән уҡыу алымын үҙләштереү формалаша. Һүҙҙәрҙе, һөйләмдәрҙе, тексты аңлап, дөрөҫ һәм етеҙ уҡыу камиллаша һәм үҫешә.

Балалар уйын формаһында ойошторолған төрлө диалогтарҙы уҡыу аша телмәр этикеты менән танышалар (телдән рәхмәт әйтеү, һаулыҡ һорашыу, хушлашыу һ.б.)

Өндәрҙең әйтелешен үҙләштереү, һүҙ байлығын арттырыу һәм грамматик төшөнсәләрҙе үҙләштереү класта, өйҙә үҙ-ара һөйләшеү барышында формалаша, баланың аң-белем кимәлен үҫтереүгә ярҙам итә.

Был осорҙа уҡыусылар әҙәби әҫәрҙәр уҡый башлайҙар, әлифба байрамына бағышланған проект эштәре башҡарып, үҙҙәре өйрәнгән уҡыу һәм яҙыу күнекмәләренә баһа бирергә өйрәнәләр.

Грамотаға өйрәнеү осоро тамамланғас, “Туған (башҡорт) теле” һәм “Туған (башҡорт) телендә әҙәби уҡыу” предметтары айырым уҡытыла башлай һәм уҡыусыларҙы башҡорт теленә системалы рәүештә өйрәтеү башлана. Уның йөкмәткеһе башҡорт теле ғилеменең төп бүлектәренә ҡараған төшөнсәләр системаһын үҙ эсенә ала һәм телмәр берәмектәрен, уларҙың аңлатҡан мәғәнәләрен һәм үтәгән функцияларын коммуникатив компетенциялар формалаштырыу маҡсатында өйрәтеүҙе ала.

Башҡорт телен өйрәнгәндә һүҙлекте үҙләштереү иң мөһим урынды ала. Һүҙ, уның мәғәнәһе, әйтелеше, яҙылышы өҫтөндәге эш уҡыусылар менән системалы рәүештә алып барыла. Балаларҙы хәбәр, һорау, өндәү һөйләмдәр төҙөргә, бирелгән өлгө буйынса, һуңынан үҙ-аллы диалогтар, монологтар ҡорорға; уҡылған әҫәр, ҡаралған видеофильм, күҙәтелгән тәбиғәт күренеше тураһында, йә һүрәт буйынса төркөмдәрҙә, йәки үҙ-аллы текстар төҙөргә өйрәтеү системалы рәүештә алып барыла.

Программала уҡыусылар үҙ-ара иркен аралаша алһын өсөн һәр класс өсөн актив үҙләштерелә торған һүҙҙәр исемлеге бирелә. Башланғыс класс уҡыусыларының башҡорт теленән һүҙ байлығы 3000 тирәһе һүҙҙе тәшкил итә. Шуның эсенән 600 һүҙ беренсе класта әүҙем үҙләштерелә, 700 һүҙ – икенсе класта, 800 һүҙ – өсөнсө класта, 850 – дүртенсе класта өйрәнелә. Үҙ теләге буйынса уҡытыусы һәр класта өҫтәлмә рәүештә 50-70 һүҙ өйрәтеүҙе планлаштыра ала.

Һүҙлекте байытыу барышында уҡыусылар һүҙҙәрҙең аңлатҡан мәғәнәһенә, уларҙың бер йәки бер нисә мәғәнәне, йә ҡапма-ҡаршы мәғәнәне аңлата алыуына төшөнәләр. Үҙгәртеүсе һәм яһаусы ялғауҙар ярҙамында яңы һүҙҙәр яһалыуын үҙләштерәләр.

Башланғыс класс уҡыусылары һүҙҙең фонетик һәм морфологик составы, төп һүҙ төркөмдәре һәм уларҙың грамматик категориялары, һөйләмдәге синтаксик роле тураһындағы мәғлүмәттәр менән танышалар.

Аралашыу маҡсатына, шарттарына һәм үҙенсәлектәренә ҡарап, тел сараларын ҡуллана белергә өйрәтеү өсөн башҡорт теле стилистикаһының төрлөлөгө тураһында мәғлүмәттәр бирелә. Һөйләү телмәренә хикәйәләү, әңгәмәләшеү, бәхәсләшеү, һүрәтләү инә. Рәсми стилдә белдереү, саҡырыу ҡағыҙы, резюме һ.б. яҙыла. Публицистик әҫәрҙәр исемлегенә сығыш яһау, мәҡәлә яҙыу, интервью биреү, фәнни стилдә - аннотация, баһалама, доклад, һ.б. инә.

Орфография һәм пунктуация ҡағиҙәләрен үҙләштереү телдең төп берәмектәре булған һүҙҙе һәм һөйләмде өйрәтеү менән бер рәттән алып барыла. Шул уҡ ваҡытта программала

уҡыусыларҙы, терминдарҙы әйтмәйенсә, фонетика һәм морфология бүлектәренең йөкмәткеһе менән таныштырыу ҡарала.

Программала текст өҫтөндә эшкә айырыуса урын бүленә. Текста һөйләмдәрҙең бер-береһе менән бәйле килеүе, текстың төҙөлөү үҙенсәлектәре, уның төрҙәре тураһындағы төшөнсәләрҙең уҡыусылар аңында формалаштырыу, уға бәйле практик күнекмәләрҙе үтәй белеүҙәренә ирештереү маҡсаты ҡуйыла.

Уҡыусыларҙы һәр бер уҡыу эшмәкәрлеге нигеҙендә башҡорт теленә комплекслы өйрәтеү башҡорт һәм рус яҙыусылары, шағирҙары әҫәрҙәре, башҡорт халҡының ауыҙ-тел ижады нигеҙендә ҡорола.

Төп маҡсат булып балаларҙа башҡортса үҙ-ара аралаша белеү күнекмәләрен формалаштырыу һәм үҫтереү тора. Шуның өсөн уҡығанда, яҙғанда, грамматик ҡағиҙәләрҙе өйрәнгәндә, һөйләмдәр, бәйләнешле текстар төҙөү буйынса күнегеүҙәр башҡарғанда уҡыусылар һөйләү телмәре аша аралашып эш итергә тейештәр: һорауҙар биреү, уларға яуап ҡайтарыу; үҙе, яҡындары, класташтары, дуҫтары тураһында һөйләү, диалогтар, монологтар ҡороу, текст буйынса төрлө күнегеүҙәр башҡарыу һ.б.

Программала эҙмә-эҙлекле *мәғлүмәт* менән эш итә белеүҙең ябай ғына булған тәүге күнекмәләрен формалаштырыу ҡаралған. Башҡорт телен үҙләштереү барышында уҡыусыларҙа *мәғлүмәти мәҙәниәткә* нигеҙ һалына: улар яҙырға, уҡырға, дәреслек менән һөҙөмтәле эшләргә, лингвистик һүҙлектәрҙе, белешмә материалдарҙы ҡуллана белергә күнегә. Уҡыусыларҙың төрлө форматта бирелгән мәғлүмәт сығанаҡтары менән эшләй белеүе ҡарала (текст, һүрәт, таблица, схема, һүҙҙең моделе, хәтерҙә ҡалдырыу өсөн төҙөлгән инструкция). Улар анализларға, сағыштырып баһаларға, бирелгән мәғлүмәтте үҙгәртеп, икенсе йөкмәтке биреп, эш итергә өйрәнәләр. Шулай уҡ яңы мәғлүмәт төрҙәрен үҙҙәре барлыҡҡа килтереү һәләтенә эйә була башлайҙар: белдереү, хат яҙыу, баһалама биреү, ҡотлау открыткаһы әҙерләү, кескәй күләмле инша яҙыу, ижади эш йыйылмаһы төҙөү, класс стенгазетаһын әҙерләү һәм башҡалар.

Уҡыусыларҙың аң-белемде әүҙем үҙләштереүенә *проект эшмәкәрлекте* ойоштороу ҡарала. Был эш төрө балаларҙың дәрестә өйрәнгән белемдәрен нығытырға, киңәйтергә мөмкинлек бирә, уларға ижади яҡтан үҫеү шарттарын тыуҙыра, балаға үҙ-үҙенә ыңғай баһа бирә белергә өйрәтә. Шулай уҡ ололар һәм тиҫтерҙәре менән дөйөм эшләй белеү күнекмәләрен формалаштыра, кәрәкле мәғлүмәтте бергәләп эҙләргә, системаға һалырға һәм тейешенсә ҡулланырға күнектерә.

Программала грамматик һәм орфографик материалдар *концентризм принцибы буйынса* бирелә, йәғни бер үк тема кластан класҡа ҡабатланып, тәрәнәйтеп, киңәйтеп өйрәтелә.

Өлгө программа уҡытыусыларға заман талаптарына тура килгән һәм яңы алымдарға ҡоролған эш программаһын төҙөгәндә методик яҡтан ярҙам күрһәтеү маҡсатында төҙөлгән:

- “Туған (башҡорт) теле” предметын уҡытыу барышында Федераль дәүләт башланғыс белем биреү стандартында (31.05.2022й.) ҡуйылған талаптарға ярашлы уҡытыу процесында балаларҙа шәхси, метапредмет һәм предмет һөҙөмтәләрҙең формалаштырыу мөмкинлеген бирә;

- Федераль дәүләт башланғыс дөйөм белем биреү стандартына (Рәсәй Федерацияһы Мәғариф министрлығының 2022 йылдың 31 майында раҫланған 286-сы һанлы ҡарары),

Төп башланғыс дөйөм белем биреү программаһына (18.03.2022 йыл № 1/22), Өлгө тәрбиә программаһына (дөйөм белем биреү буйынса Федераль уҡытыу-методик берләшмә тарафынан 2.06.2020 йылда раҫланған, протокол № 2/20), шулай уҡ "Рәсәй Федерацияһы халыҡтарының туған телдәрен уҡытыу концепцияһы"на (Рәсәй Федерацияһы Мәғариф министрлығының Коллегияһында 2019 йылдың 1 октябрендә раҫланған), "Башҡортостан Республикаһында дәүләт телдәрен һәм халыҡтарҙың туған телдәрен уҡытыу концепцияһы"на (Башҡортостан Республикаһы Башлығының 30.12.2020 йылдағы №УГ-613 указы) ярашлы "Туған (башҡорт) теле" уҡыу предметының йөкмәткеһен һәм планлаштырылған һөҙөмтәләрен һәр бер уҡыу йылына дөрөҫ билдәләргә ярҙам итә.

- һәр бүлекте йәки теманы уҡытыу өсөн тәҡдим ителгән яҡынса сәғәттәр һанына һәм төп эшмәкәрлек төрҙәренә таянып, класс уҡыусыларының үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, уҡытыусы календарь-тематик план төҙөй ала.

Өлгө программа Төп белем биреү программаһында мотлаҡ уҡытыла торған "Туған тел һәм туған телдә әҙәби уҡыу" белем биреү өлкәһенең йөкмәткеһен тулыһында үҙләштереү маҡсатын үтәргә ярҙам итә.

"Туған (башҡорт) теле" уҡыу предметын өйрәтеү маҡсаты һәм бурыстары

Рус телендә белем алған башланғыс класс уҡыусыларын үҙ туған теленә өйрәтеү **маҡсаты** булып уҡыусыларҙың йәш мөмкинлектәрен һәм үҙ ихтыяждарын ҡәнәғәтләндереү өсөн башҡортса телдән һәм яҙма рәүештә тирә-йүндә башҡалар менән уңышлы аралаша белеү күнекмәләренә өйрәтеү һәм функциональ яҡтан грамоталы шәхес булыуҙы формалаштырыу тора.

Башҡорт телен өйрәтеү **бурыстары:**

- башҡорт телен төрлө яҡлап өйрәнеү аша (фонетика, орфография, лексика, грамматика) уҡыусыларҙы дөйөм лингвистик йәһәттән үҫтереү;
- туған тел йәшәйештә башҡалар менән мәҙәни һәм социаль юҫыҡта, шулай уҡ үҙ-ара тейешле мөнәсәбәттәр ҡороусы сара икәнлеген төшөндөрөү;
- илде, тыуған яҡты, халыҡты ярата белеү хистәрен, баланың үҙен Башҡортостандың, Рәсәйҙең вәкиле, гражданины булараҡ ҡабул итеүҙе формалаштырыу;
- "Туған (башҡорт) теле предметын өйрәнеүгә һәм уның аша аң- белем алыуға ыңғай һәм тотороҡло ынтылыш формалаштырыу.

Был маҡсаттар башҡорт теленә өйрәтеү барышында уҡыу эшмәкәрлегенең бөтә төрҙәрен дә практик яҡтан тормошҡа ашырыуға бәйле булып, иң беренсе сиратта *коммуникатив принципҡа* таяныуҙы күҙаллай. Балаларҙы башҡортса һөйләшергә өйрәтеү һәм тел ғилемен үҙләштереү бер юҫыҡта үҙ-ара бәйләнеп, үрелеп, бер-береһен тулыландырып алып барыла.

Телгә өйрәтеүҙең практик йүнәлеше компетентлылыҡ үҫтереү нигеҙҙәренә таянып эш итеүҙе беренсе урынға ҡуйып, башланғыс класс уҡыусыларында коммуникатив (аралаша белеү), тел нормаларын ябай ғына кимәлдә үҙләштереү (тел нормаларын һәм лингвистик белемдәр), тел аша мәҙәниле булыу (тарихты, мәҙәниәтте, ғөрөф-ғәҙәттәрҙе, әхлаҡи нормаларҙы, йәшәү үҙенсәлектәрен өйрәнеү) компетенцияларын формалаштырыуҙы билдәләй.

Коммуникатив компетенция булып башланғыс класс уҡыусыларының программа кимәлендә башҡорт телендә һөйләшә, аралаша белеүе, *телмәр компетенцияһы* булып –

уҡыусының башҡорт теле системаһын практик яҡтан үҙләштереүе, *лингвистик компетенция* булып тел ғилеме тураһындағы фәнни белемдәргә эйә булыуы, *мәҙәни компетенция* булып тел аша башҡорт халҡының мәҙәниәтен өйрәнеүе тора.

Рус телендә уҡытыу ойошторолған уҡыу ойошмаларында 1-4 класс уҡыусыларын бер-береһе менән тығыҙ бәйләнештә торған уҡыу эшмәкәрлеге төрҙәре (тыңлау, һөйләү, уҡыу, яҙыу) аша программа материалдарын үҙләштерергә һәм башҡортса аралашырға өйрәтеүҙе күҙаллай. Шул уҡ ваҡытта телгә өйрәтеү баланың лингвистик компетенцияға эйә булып, тел сараларын ҡулланыуҙа отҡорлоҡ, зирәклек күрһәтеүенә лә ныҡ бәйле булып тора.

“Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметының уҡыу планындағы урыны

Башланғыс класта балаларҙың рус теле менән берлектә башҡорт телен өйрәнеүе уларға лингвистик белем биреүҙең һәм башҡортса телмәр үҫтереүҙең тәү башы булып, киләсәктә телде тәрәнерәк өйрәнеүгә нигеҙ һала.

“Туған (башҡорт) теле” предметының йөкмәткеһе стандартта һәм Башланғыс дөйөм белем биреү өлгө программаһында ҡаралған талаптарға яуап бирә. Уҡыу планы буйынса дөйөм сәғәттәр һаны 118 (68 сәғәт 1-се класта, 68– әр сәғәт 2-се һәм 3-сө кластарҙа, 4-се класта- 68 сәғәт).

Лексик темалар түбәндәге блоктарҙа күрһәтелә:

1 блок. Мин башҡорт телен өйрәнәм.
2 блок. Танышыу.
3 блок. Минең мәктәбем.
4 блок. Минең республикам.
5 блок. Мин һәм минең ғаиләм.
6 блок. Мин һәм минең дуҫтарым.
7 блок. Мине уратып алған донъя.

“Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметының йөкмәткеһе:

1-се класс

Программала “Туған (башҡорт) теле” предметының йөкмәткеһе уҡыусыларға башланғыс дөйөм белем биреү этаптарына бәйле ҡарала. Уҡыусылар тәү башлап уҡыу эшмәкәрлеге төрҙәрен үҙләштерәләр: тыңларға, һөйләргә, уҡырға, яҙырға өйрәнәләр. Башланғыс белем алыу рус телендә ойошторолғанлыҡтан, беренсе класс уҡыусылары башҡорт телен өйрәнеүҙе түбәндәге этаптар аша һәм рус теле менән бер юҫыҡта өйрәнәләр.

Грамотаға өйрәтеү

Башҡорт телен өйрәтеү рус телендәге кеүек үк үҙ эсенә ала:

1. Грамотаға өйрәтеү һәм телмәр үҫтереү. Телдән әҙерлек осоро.
2. Әлифба осоро. Грамотаға өйрәтеү, уҡыу, яҙыу, телмәр үҫтереү.
3. Әлифба аҙағы осоро. Һөйләү һәм яҙма телмәрҙе комплекслы үҫтереү.

Программала грамотаға өйрәтеүҙең телдән әҙерлек осоронда беренсе класс уҡыусыларын түбәндәгеләргә өйрәтеү һалынған:

- башҡорт телендә яңғыраған телмәрҙе тыңлап аңлай, мәғәнәһенә төшөнә белеү күнекмәләрен формалаштырыу;
- башҡорт телендә әйтелгән телмәр ағышынан һүҙҙе, ижекте, өндө, өндәр ҡушылмаһын, бигерәк тә башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәрен айыра, таный, әйтә белергә өйрәтеү;
- телдән әйтелгән, йәки уҡылған текстың аңлатҡан мәғәнәһенә төшөнөү.

Программаның беренсе класс өсөн тәғәйенләнгән йөкмәткеһе мәктәпкә килгән балаларҙың телмәр үҫеше кимәленең төрлө булыуын иҫәпкә алып билдәләнә. Шунлыҡтан грамотаға өйрәтеү этабында алдан үткәрелә торған телдән әҙерлек осоронда, беренсенән, лексик һәм грамматик материалдарҙы күберәк ҡабатлатыу һәм нығытыу планлаштырыла. Икенсе яҡтан, ошо рәүешле балаларҙың белем кимәлен тигеҙләп, уларҙы грамотаға өйрәтеүгә әҙерлек эше алып барыла: һөйләшеү телмәрен үҫтереү; өндәрҙең дөрөҫ әйтелешен нығытыу; аралашыу өсөн кәрәкле һүҙҙәрҙе өйрәнеп, һүҙлекте байытыу; йыш ҡулланыла торған телмәр өлгөләрен, һөйләм ҡалыптарын үҙләштертеү; һөйләмдәр төҙөргә, уларҙы кәрәкле интонация менән бирә белергә өйрәтеү.

Һөйләмдәге һүҙҙәр, грамматик конструкциялар һөйләү эшмәкәрлеге аша үҙләштереләләр (күргәҙмә материал буйынса әңгәмә, дәрес ваҡытында йәки дәрестән тыш үткәрелгән телмәр уйындары, кескәй күләмле шиғырҙар ятлап һөйләү, һүрәттәр буйынса хикәйә төҙөү, күргән хәл-ваҡиғалар тураһында һөйләшеү, диалог һәм монолог төҙөү һ.б.)

Беренсе класта рус мәктәптәрендә уҡыған уҡыусыларға башҡорт телен өйрәтеү өсөн әлифбаға тиклемге телдән әҙерлек осороңа 20 сәғәт, хәреф өйрәнеү осорона 26 сәғәт, әлифбанан һуңғы осорға 20 сәғәт бүленә. Башҡорт өндәрен һәм хәрефтәрен өйрәтеүгә айырым дәреслек төҙөлмәй. Бөтә материал беренсе класс өсөн "Туған (башҡорт) теле" дәреслегендә бирелә.

Әлифбанан һуңғы осорҙа күбеһенсә телмәр үҫтереү, дөрөҫ уҡырға, яҙырға өйрәнеү күнекмәләренә иғтибар бирелә. Өндәрҙе, һүҙҙәрҙе, ябай ғына һөйләмдәрҙе өйрәнеү барышында уҡыусылар уҡыу эшмәкәрлеге төрҙәрен (һөйләү, тыңлау, уҡыу, яҙыу) үҙләштерәләр. Был осор ҙа балаларҙың аралашыу, аң-белемгә эйә белеү күнекмәләрен өйрәнеүенә бәйле алып барыла.

Һөйләү һәм яҙма телмәр уҡыусыларҙа түбәндәге күнекмәләрҙең формалашыуын тәьмин итә:

- башҡорт өндәрен, өндәр ҡушылмаһын һәм ижектәрҙе ишетеп аңлап, уларҙы дөрөҫ әйтеүҙе;
- ябай ғына таныш темаларға бәйле диалог ҡороуҙы;
- аңлау өсөн еңел булған бәләкәй генә тексты дөрөҫ уҡыуҙы;
- өйрәнеү һәм тикшереү маҡсатында үткәрелгән яҙма эштәрҙе өйрәнелгән орфограммаларҙы һаҡлап, хәрефтәр яҙылышын дөрөҫ башҡарып яҙырға өйрәтеү.

Телмәр үҫтереү

Сюжетлы һүрәттәр, һүҙле уйындар, дәрестә өйрәнелгән һәм күҙәтеү материалдары аша рус телендә өйрәнелгән материалдарға таянып, кескәй генә хикәйә төҙөү.

Тексты тыңлағанда йәки үҙ-аллы уҡығанда уның мәғәнәһенә төшөнөү.

Һүҙ һәм һөйләм

Һүҙҙе һәм һөйләмде бер-береһенән айыра белеү. Һөйләмдә һүҙҙәрҙе айырыу, уларҙың теҙелеп килеү тәртибен үҙгәртеү.

Һүҙҙе өйрәнеү һәм тикшереү мөмкинлеген аңлау. Һүҙҙең мәғәнә аңлатыуын төҫмөрләү, төшөнөү.

Фонетика

Телмәр өндәре. Һуҙынҡы өндәр ([о], [ы], [э], [ө], [ү], [ә]) һәм тартынҡы өндәр ([ҡ], [ғ], [һ], [ҙ], [ҫ], [ң]) һәм уларҙы билдәләүсе хәрефтәр тураһында тәүге төшөнсәләр.

Һүҙҙең өндәре һәм уларҙың мәғәнәһе. Һүҙҙә өндәрҙең теҙелеп килеүен һәм иҫәбен билдәләү. Бер йәки бер нисә өн буйынса бер-береһенән айырылып торған һүҙҙәрҙе сағыштырыу. Һүҙгә өн анализы эшләү. Өн моделдәре менән эшләү: өн моделе буйынса һүҙ төҙөү, һүҙҙең өндәре буйынса модель ҡороу.

Һуҙынҡыларҙы һәм тартынҡыларҙы айырыу. Йомшаҡ һуҙынҡыларҙы ҡалын һуҙынҡыларҙан, ҡаты тартынҡыларҙы нәҙек тартынҡыларҙан, яңғырау тартынҡыларҙы һаңғырау тартынҡыларҙан айырыу.

Баҫымды билдәләү.

Ижек. Һүҙҙә ижектәрҙең иҫәбе. Баҫымлы ижек.

Графика

Өндө хәрефтән айырыу: хәреф өндөң билдәһе. Башҡорт графикаһының ижек принцибына таяныуы. Е, ё, ю, я хәрефтәренең функцияһы. Ике өндө [в] и [w] аңлатҡан **В**в хәрефе.

Башҡорт алфавитында хәрефтәр тәртибе. ***ҫ*** и ***ң*** хәрефтәренең баш хәрефтәре юҡлығы, сөнки был хәрефтәрҙән башланған һүҙҙәр юҡ.

Уҡыу

Ижекләп уҡыу (һуҙынҡы өнгә таянып). Ижектәрҙе һуҙып уҡыу. Ижек таблицалары һәм бергә ҡушылған ижектәр формаһын уҡыу. Һүҙҙәрҙе ижектәргә бүлмәй, бөтөн килеш балаға хас тиҙлектә уҡыу. Тыныш билдәләренә иғтибар итеп, тауышты үҙгәртеп, интонация һәм пауза һаҡлап уҡыу. Һүҙҙәрҙе, һүҙбәйләнештәрҙе, һөйләмдәрҙе аңлап уҡыу. Кескәй күләмле шиғырҙы, тексты тасуири уҡыу.

Орфоэпик уҡыу (һүҙҙәрҙе тулыһынса ижектәргә бүлмәй уҡыу). Орфографик уҡыу (һәр өндө асыҡ итеп әйтеп уҡыу) - күсереп яҙғанда йәки уҡытыусы әйтеп яҙҙыртҡанда үҙ-үҙеңде тикшерергә күнегеү.

Яҙыу

Дәфтәр битендә һәм класс таҡтаһында дөрөҫ йүнәлеш һаҡлап яҙыу. Яҙыу ваҡытында гигиеник талаптар.

Баш һәм бәләкәй хәрефтәр һыҙмаһы, уларҙы дөрөҫ яҙыу. Әйтелешендә һәм яҙылышында айырмаһы булмаған һүҙҙәрҙе, һөйләмдәрҙе тыңлап ишетеү аша яҙыу. Дөрөҫ күсереп яҙыу алымдары һәм тәртибе.

Хәрефте аңлатмаған график саралар: һүҙҙәр араһында буш урын ҡалдырыу, һүҙҙәрҙе юлдан-юлға күсереү билдәһе.

Орфография һәм пунктуация

Дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен ҡулланыу: һүҙҙәрҙе бер-береһенән айырып яҙыу, яңғыҙлыҡ исемдәрҙе, һөйләм башында һүҙҙе ҙур хәрефтән яҙыу, һүҙҙәрҙе юлдан-юлға күсергәндә һыҙыҡса ҡуйыу, һөйләм аҙағында тыныш билдәләре.

Тематик блоктар.

«Мин башҡорт телен өйрәнәм». «Туған (башҡорт) теле» дәреслеге менән таныштырыу. Донъяла төрлө илдәр барлығын, ундағы халыҡтарҙың төрлө телдәрҙә аралашыуы тураһында һөйләү. Китаптар уҡырға һәм яҙырға өйрәтәләр. Был китаптан беҙ башҡорт телен өйрәнербеҙ, бер-беребеҙ менән һөйләшергә, башҡортса хат һәм ҡотлауҙар яҙырға өйрәнербеҙ. Башҡорт телендә беҙҙең олатайҙар, өләсәйҙәр, атайҙар әсәйҙәр һөйләшә. Шуға беҙ ҙә башҡорт телен өйрәнеп, улар һымаҡ башҡортса һөйләргә, йырларға, китап уҡырға, спектакль ҡарарға тейешбеҙ.

«Танышыу». Исем, фамилия һәм атайҙың исеме тураһында һөйләшеү**.** Башҡортса бер–береңде тәбрикләү, һаулыҡ һорашыу, танышыу, хушлашыу. Телефондан аралашыу. Уйын һәм уйынсыҡтар аша өйрәнелгән типик фразаларҙы нығытыу.

«Минең мәктәбем». Мәктәп. Класс. Уҡыу кәрәк-ярақтары. Уҡытысы һәм уҡыусылар. Класта дежур булыу. Тәнәфес. Физзарядка. Тиҙәйткестәр ятлайбыҙ. Уйындар уйнайбыҙ.

«Мин һәм минең ғаиләм». Беҙҙең ғаилә. Ғаиләлә беҙ нисәү? Ата-әсәйҙәр шөғөлө. Ололарға өй эштәрендә ярҙамлашыу. Ашау: иртәнге аш, төшкө аш, киске аш. Ваҡыт: көн һәм төн. Сәғәт һәм минуттар. Аҙна көндәре. Беҙҙең байрамдар: минең тыуған көн.

«Мин һәм минең дуҫтарым». Кейем магазинында. Аҙыҡ магазинында. Аҙыҡ-түлек һатып алыу. Минең бесәйем. Минең этем (көсөгөм). Мин яратҡан сәскә. Баҡсала гөлләмә йыям. Дуҫыма бүләк. Беҙҙең

«Минең республикам». Нимә ул Тыуған ил? Беҙ ҡайҙа йәшәйбеҙ? Беҙҙең ҡала нисек атала? Һинең ауылың нисек атала? Өләсәйгә ҡунаҡҡа. Башҡорт ризыҡтары: бишбармаҡ, бәлеш, ҡыҫтыбай, ҡоймаҡ, сәк-сәк. Картуф ҡаҙабыҙ. Беҙҙең байрамдар: Яңы йыл шыршыһына әҙерләнәбеҙ.

Мине уратып алған донъя». Беҙҙең баҡса: түтәлдәрҙә нимә үҫә? Емеш-еләктең ҙур урожайы. Йәшелсәләрҙе йыябыҙ.

Тыуған тәбиғәт: урманда ниндәй ағастар үҫә? Беҙҙең яҡтың ҡыр хайуандары: ҡуян, төлкө, бүре, айыу, мышы. Өй хайуандары: һыйыр, һарыҡ, ат, эт, бесәй. Йорт ҡоштары: тауыҡ, әтәс, ҡаҙ, өйрәк, күркә. Беҙ уларҙы нисек тәрбиәләйбеҙ?

Телде системалы өйрәтеү курсы

Тел тураһында дөйөм мәғлүмәт.

Тел кешеләрҙең төп аралашыу ҡоралы. Һөйләшеүҙең маҡсаты һәм аралашыу осраҡтары.

Фонетика

Телмәр өндәре. Һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәр, уларҙың айырмаһы. Һүҙҙә баҫым. Нәҙек һуҙынҡылар ***(и, ә, ү, э(е), ө***), ҡалын һуҙынҡылар ***(а, у, о, ы).***

Йомшаҡ һәм ҡаты тартынҡылар, уларҙың айырмаһы. Яңғырау һәм һаңғырау тартынҡылар, уларҙың айырмаһы. Тартынҡы өн [**й’**]. [**ж**], [**ш**], [**ч’**], [**щ’**] хәрефтәре.

Ижек, һүҙҙә ижектәр һаны. Һүҙҙе ижектәргә бүлеү. Баҫымлы ижек.

График

Өн һәм хәреф**.** Уларҙың айырмаһы. Яҙыуҙа тартынҡыларҙың ҡалынлығын **а, о, у, ы** хәрефтәре менән билдәләү. Яҙыуҙа тартынҡыларҙың йомшаҡлығын **е, ё, ю, я, и, э** хәрефтәре менән билдәләү. Айырыу билдәләре **ь** һәм **ъ.**

Ю, я, ё хәрефтәре һүҙ башында рус телендәге кеүек үк яҙылалар: *юрған, япраҡ, ёлка.* ***Е*** хәрефе ике функция үтәй:һүҙ башында ***йэ*** булып ишетелә, ләкин ***е*** хәрефе яҙыла. Һүҙ уртаһында һәм аҙағында ***э*** өнө ишетелһә лә, ***е*** яҙыла: *ер* [йэр], *етмеш* [йэтмэш].

В хәрефе ике өндө аңлата: рус теленән ингән һүҙҙәрҙә **[в]:** ***вагон, ваза,*** башҡорт һүҙҙәрендә **[w]: ваҡыт [wаҡыт**]. Әммә яҙыуҙа һәр саҡ ***Вв*** хәрефе менән билдәләнә.

Башҡорт телендә ***[ң, ç***] өндәренең баш хәрефтәр юҡ.

Хәрефте аңлатмаған график саралар: һүҙҙәр араһында буш урын ҡалдырыу, һүҙҙәрҙе юлдан-юлға күсереү билдәһе.

Башҡорт алфавиты: хәрефтәрҙең килеү тәртибе һәм дөрөç әйтелеше. Алфавит буйынса һүҙҙәрҙе теҙеү.

Орфоэпия

Башҡорт теленең әйтелеш нормаларына ярашлы һүҙҙәрҙә өндәрҙе, өндәр теҙмәһен дөрөç әйтеү.

Лексика

Һүҙ - телмәр берәмеге (таныштырыу).

Һүҙҙең предметтың атамаһын, билдәһен, эш-хәрәкәтен аңлатыуы (таныштырыу). Һүҙҙәрҙең яңғырауын ишетеп, мәғәнәһен аңлау маҡсатында уларҙы рус теленән башҡортсаға тәржемә итеү. Дәреслектә бирелгән русса-башҡортса һүҙлекте ҡуллана белеү.

Мәғәнәһе аңлашылмаған һүҙҙәрҙе табып билдәләү.

Синтаксис

Һөйләм - телмәр берәмеге (таныштырыу). Һүҙ һәм һөйләм (уларҙың айырмаһын һәм оҡшашлығын күҙәтеү).

Һорауҙар ярҙамында һөйләмдә һүҙҙәрҙең бәйләнешен билдәләү. Төҙөлөшө боҙолған һөйләмдәрҙе дөрөçләп яңынан төҙөү. Һүҙҙәр йыйылмаһынан һөйләм төҙөү.

Орфография и пунктуация

Дөрөç яҙыу ҡағиҙәләрен ҡулланыу:

- һүҙҙәрҙе бер-береһенән айырып яҙыу;
- яңғыҙлыҡ исемдәрҙә, йәнлек ҡушаматтарында, һөйләм башында һүҙҙе ҙур хәрефтән яҙыу;
- һүҙҙәрҙе юлдан-юлға күсергәндә һыҙыҡса ҡуйыу;
- һөйләм аҙағында тыныш билдәләре: нөктә, һорау һәм өндәү.

Дөрөç күсереп яҙыу алымдары һәм тәртибе.

Телмәр үçтереү

Телмәр кешеләрҙең бер-береһе менән аралашыу ҡоралы. Текст телмәр берәмеге (таныштырыу).

Аралашыу төрҙәре: уның маҡсаты, кем менән, ҡайҙа һөйләшеү бара. Әйтелгәнде тыңлап, уға яуап ҡайтарып, үҙ-ара аралашыу (ролдәргә бүлеп диалог уҡыу, видеоматериалдар ҡарап, аудиояҙмалар тыңлап, әңгәмәләшеү).

Аралашыу этикеты (сәләмләү, ғәфү үтенеү, хушлашыу, рәхмәт әйтеү, һорау менән мөрәжәғәт итеү).

Тематик блоктар

«Мин башҡорт телен өйрәнәм». Беҙҙең ауылда (ҡалала) кемдәр йәшәй? Улар ниндәй телдә һөйләшә? Һин ниндәй телдәр беләһең?

«Танышыу». Тиҫтерҙәрҙе сәләмләү төрҙәре. Таныш һәм таныш булмаған кешегә мөрәжәғәт итеү формалары.

«Минең мәктәбем». Мәктәптә. Дәрестәр теҙмәһе. Түңәрәк (кружок) дәресендә. Библиотекала.

«Мин һәм минең ғаиләм». Өй. Ата-әсәләр һөнәре һәм шөғөлө. Буш ваҡытты нисек ү-ткәрәбеҙ.

«Мин һәм минең дуҫтарым». Китап магазинында**.** Бүләк һайлау (дуҫыма, уҡытыусыға, ата-әсәйемә, яҡындарыма).

«Минең республикам». Әсәйҙәр байрамы. Беҙ байрам өҫтәлендә.

«Мине уратып алған донъя». Йәй етте. Беҙ нисек йәйҙе үткәрәбеҙ.

2-се класс

Тел тураһында дөйөм мәғлүмәт.

Тел кешеләрҙең төп аралашыу ҡоралы һәм милли мәҙәниәт күренеше. Рәсәйҙә һәм Ер шарында төрлө телдәр барлығы тураһында ябай ғына төшөнсәләр. Телде өйрәнеү ысулдары: күҙәтеү, анализлау.

Фонетика һәм графика

Өндәрҙең һүҙҙәрҙең мәғәнәһенә тәъҫире. Өндө хәрефтән айырыу. Һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәрҙе бер-береһенән айырыу. Нәҙек һәм ҡалын һуҙынҡыларҙы айырыу. Яңғырау һәм һаңғырау тартынҡылар, уларҙың айырмаһы. Йомшаҡ һәм ҡаты тартынҡылар, уларҙың айырмаһы.

Башҡорт теленең үҙенсәлекле өндәре [ғ], [ҙ], [ҫ], [ҡ], [ң], [һ]. Уларҙы аңлатҡан хәрефтәр.

Парлы һәм парһыҙ тартынҡылар.

Башҡорт телендә сингармонизм законы (һуҙынҡы өндәр гармонияһы).

Айырыу билдәләре **ь** һәм **ъ**.

Һүҙ башында һәм һуҙынҡыларҙан һуң **е, ё, ю, я** хәрефтәре.

В хәрефе аңлатҡан өндәр**[в] и [w]:** *Валя, Вәсилә, вагон, ваҡ. (нығытыу).*

У, ү хәрефтәре һуҙынҡылар араһында, шулай уҡ һүҙ аҙағында **[уы], [үэ]** тип уҡылалар һәм тартынҡы өндө белдерәләр: *бау, ауыл, бәүелсәк, килеү.*

Һүҙҙәрҙе ижектәргә бүлеү. Алфавитты һүҙлектәр менән эш иткәндә ҡулланыу.

Хәрефте аңлатмаған график саралар: һүҙҙәр араһында буш урын ҡалдырыу, һүҙҙәрҙе юлдан-юлға күсереү билдәһе, абзац, пунктуация билдәләре (өйрәнелгән кимәлдә).

Орфоэпия

Башҡорт теленең әйтелеш нормаларына ярашлы һүҙҙәрҙә өндәрҙе, өндәр теҙмәһен дөрөҫ әйтеү (өйрәнелгән һүҙҙәрҙә).

Башҡорт телендә баҫымдың үҙенсәлеге: баҫым һүҙҙең аҙаҡҡы ижекгенә һәр саҡ тип әйтерлек төшә; юҡлыҡты белдергән *ма, -мә* ҡиҫәксәләре алдынан килгән ижек гел баҫымлы була; һорау алмаштарында *(ка'йҙа? ни'сә?)* беренсе ижеккә һәр ваҡыт баҫым төшә.

Лексика

Һүҙҙең әйтелешенең һәм мәғәнәһенең берҙәмлеге. Һүҙҙең лексик мәғәнәһе (дөйөм төшөнсә). Мәғәнәһен аңлатырға кәрәк булған һүҙҙәрҙе табыу. Уларҙың мәғәнәһен текст буйынса йәки аңлатма һүҙлек аша билдәләү.

Бер һәм күп мәғәнәле һүҙҙәр (күҙәтеү аша төшөндөрөү).

Башҡорт теленең аңлатма һүҙлеге. Телмәрҙә синонимдарҙы һәм антонимдарҙы ҡулланыуҙы күҙәтеү.

Һүҙ составы (морфемика)

Тамыр һүҙҙең төп өлөшө. Тамырҙаш һүҙҙәр. Уларҙың билдәләре. Бер тамырҙан торған һүҙҙәрҙе синонимдарҙан, омонимдарҙан айырыу (терминды өйтмәйенсә). Һүҙҙең тамырын билдәләү.

Ялғау - һүҙҙең үҙгәреүсән өлөшө.

Морфология

Исем (таныштырыу): дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы. Башҡорт телендә *Кем? Кемдәр?* һорауы тик кешеләргә ҡарата ғына бирелә. Яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәр.

Ҡылым (таныштырыу): дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы. Ҡылымдарҙа юҡлыҡты беледереүсе *–ма, - мә* киҫәксәләре.

Сифат (таныштырыу): дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы.

Һан. Ябай һәм ҡушма һандар.

Синтаксис

Һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе. Һөйләмдә һүҙҙәрҙең бәйләнеше (ҡабатлау). Һөйләм - телмәр берәмеге. Һөйләм һәм һүҙ, уларҙың айырмаһы. Һөйләмдә логик баҫымды билдәләүҙе күҙәтеү.

Әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләмдәр төрө: хәбәр һөйләм, һорау һөйләм, өндәү һөйләм.

Орфография һәм пунктуация

Яңғыҙлыҡ исемдәрҙә, йәнлек ҡушаматтарында, һөйләм башында һүҙҙе ҙур хәрефтән яҙыу. Һөйләм аҙағында тыныш билдәләре. Орфограмма тураһында төшөнсә. Дәреслектән орфографик һүҙлекте ҡулланыу.

Яҙғанда үҙ-үҙеңде тикшереп, хаталарҙы төҙәтергә күнектереү:

- яңғырау һәм һаңғырау тартынҡыларҙың сиратлашыуы (китап – китабым);
- һүҙҙәрҙе юлдан-юлға күсергәндә һыҙыҡса ҡуйыу;
- ҡылымдарҙа *–ма, - мә* киҫәксәләрен бергә яҙыу;
- һөйләм аҙағында тыныш билдәләре: нөктә, һорау һәм өндәү билдәһе;
- яңғыҙлыҡ исемдәрҙә, йәнлек ҡушаматтарында, һөйләм башында һүҙҙе ҙур хәрефтән яҙыу.

Телмәр үҫтереү

Һөйләшеү өсөн кәрәкле телмәр сараларын һайлап ҡулланырға өйрәтеү (бирелгән һорауға яуап биргәндә, үҙ фекерен белдергәндә).

Һөйләшергә өйрәтеү (нисек башларға, дауам итергә, иғтибарҙы йәлеп итергә тамаларға).

Практик рәүештә диалог ҡорорға өйрәтеү. Аралашыу этикеты (сәләмләү, ғәфү үтенеү, хушлашыу, рәхмәт әйтеү, һорау менән мөрәжәғәт итеү).

Һүрәт буйынса телдән хикәйә төҙөү. Һораүҙар ярҙамында хикәйә төҙөргә өйрәтеү.

Текст. Тексттың билдәләре: һөйләмдәрҙең мәғәнә буйынса бер-береһенә бәйле килеүе һәм тамаланған уй-фекерҙе аңлатыуы. Тексттың темаһы. Төп мәғәнәһе. Тексттың башы (исеме). Бирелгән тексҡа исем уйлау. Текст өлөштәренең (абзац) бер-бер артлы мәғәнәүи яҡтан теҙелеп килеүе.

Һүҙҙәрҙең һөйләмдә килеү тәртибе һәм абзацтың урыны боҙолоуҙы төҙәтеү. Текст төрҙәре: һүрәтләү, хикәйәләү, фекерләү һәм уларҙың үҙенсәлектәре.

Дәреслектәге аңлатма һәм орфографик һүҙлектәрҙе ҡулланыу.

Дөрөҫ интонация һаҡлап тексты тасуири уҡыу. Ҡотлау һәм ҡотлау открыткаһы яҙыу.

20–35 һүҙҙән торған хикәйәләү тексын һораүҙар аша тулыһынса һөйләп биреү.

Тематик блоктар

«Мин башҡорт телен өйрәнәм». Башҡортостанды уратып алған ерҙәрҙә йәшәгән халыҡтарҙың телдәре тураһында һөйләшеү. Был республикаларҙың, өлкәләрҙең һәм уларҙың башҡалаларының атамаларын өйрәнеү, уларҙы рус һәм башҡорт телендә яҙыу (һүҙлек ҡулланыу). Был халыҡтар ниндәй телдә һөйләшәләр? Улар бер-береһен аңлаһын өсөн нимә эшләргә кәрәк?

Танышыу. Хәйерле көн! Хәлдәрегеҙ нисек? Ғәфү итегеҙ, зинһар өсөн! Йәйен ял итергә ҡайһы илгә бараһығыҙ?

Минең мәктәбем. Яңы уҡыу йылы менән! Кем бөгөн дежур? Беҙҙең класс. Беҙҙең мәктәп – иң яҡшыһы. Мин яратҡан дәрестәр. Аҙна көндәре. Ҡайһы дәрестәрҙе яратам! Ашханаға барабыҙ. Ашау ҡағиҙәләре. Тиҙҙән каникул.

Мин һәм минең ғаиләм. Беҙ – татыу ғаилә. Мин – ярҙамсы. Ашамлыҡтар. Сәй эсергә саҡырабыҙ. Кем иртән ашарға ярата? Бергәләп тәшкө аш әҙерләйбеҙ. Беҙҙә – ҡунаҡтар!

«Минең республикам». Мин Башҡортостанда йәшәйем. Өфө – Башҡортостандың баш ҡалаһы. Мин ҡалала йәшәйем. Мин ауылда йәшәйем. Экскурсияла. Салауат Юлаев һәйкәле. Һылыуҡай Ағиҙел йылғаһы. Бал ҡортона һәйкәл. Йырлаусы “Ете ҡыҙ” фонтаны. Еңеү паркы.

«Мине уратып алған донъя». Минең өй (минең квартира). Ҡала буйлап саф һауала йөрөү. Тышта һауа торошо. Йыл миҙгелдәре. Башҡортостанда алтын көҙ. “Сөмбөлә” байрамы. Ҡыш етте. Сана шыуабыҙ. Ҡоштар өсөн тағараҡ. Яҙын түтәлдәрҙә. “Наурыз” байрамы.

Һаумы, йәй! Беҙ яратҡан еләктәр. Урманда ағастар. Ҡайҙа нимә үҫә? Болонда үҫемлектәр.Ҡыр хайуандары. Ҡыр ҡоштары.

Ат – башҡорттоң тоғро дуҫы. Ҡурай моңдары.Ҡымыҙ – шифалы эсемлек. Балыҡта. Беҙҙең олатайҙарҙың һәм өләсәйҙәрҙең яратып уйнаған уйындары: “Тирмә”, “Аҡ тирәк, күк тирәк”.

Башҡорт халыҡ әкиәте “Эт үҙенә нисек хужа тапты?”.

3-сө класс

Тел тураһында дөйөм мәғлүмәт.

Башҡорт теле – башҡорт халҡының теле. Телде өйрәнеү алымдары: күҙәтеү, сағыштырыу, анализлау, лингвистик тикшереү ойоштороу.

Фонетика һәм графика

Өндө хәрефтән айырыу. Һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәрҙе бер-береһенән айырыу. Нәҙек һәм ҡалын һуҙынҡыларҙы айырыу. Яңғырау һәм һаңғырау тартынҡылар, уларҙың айырмаһы. Йомшаҡ һәм ҡаты тартынҡылар, уларҙың айырмаһы (үтелгәндәрҙе ҡабатлау). Айырыу билдәләре **ь** һәм **ъ.** Был билдәләр булған һүҙҙәрҙә өн һәм хәрефтәр һаны.

У һәм ү хәрефтәре һуҙыңҡы өндәр араһында һәм һүҙ аҙағында.

Алфавитты һүҙлектәр, белешмә сығанаҡтар, каталогтар менән эш иткәндә ҡулланыу.

Орфоэпия

Әйтелеш нормалары буйынса башҡортса һөйләшкәндә һүҙҙәрҙә өндәрҙе, өндәр теҙмәһен дөрөҫ әйтеү (өйрәнелгән һүҙҙәрҙә).

Лексика

Һүҙҙең лексик мәғәнәһе (ҡабатлау). Һүҙҙәрҙең тура һәм күсмә мәғәнәһе (таныштырыу). Синонимдар һәм антонимдар (таныштырыу), уларҙы төрлө һүҙ төркөмдәренән килгән һүҙҙәргә табыу. Иҫкергән һүҙҙәр (таныштырыу).

Һүҙ составы (морфемика)

Һүҙҙең тамыры. Тамырҙаш һүҙҙәр. Уларҙың билдәләре. Бер тамырҙан торған һүҙҙәрҙе синонимдарҙан, омонимдарҙан айырыу (терминды әйтмәйенсә). Һүҙҙең тамырын билдәләү(ҡабатлау). Ялғау тураһында ҡабатлау.

Морфология. Һүҙ төркөмдәре.

Исем: дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы. Күплектәге һәм берлектәге исемдәр. Исемдәрҙең килеш һәм һан менән үҙгәреүе. Исемдәргә морфологик (грамматик) анализ.

Сифат: дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы. Төп һәм шартлы сифаттар (терминды аңлатмайынса). Сифат дәрәжәләре (төп, сағыштырыу, артыҡлыҡ, аҙһытыу). Сифатҡа грамматик анализ.

Ҡылым: дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы. Ҡылымдарҙың заман һәм һан менән үҙгәреүе. Ҡылымдарҙа юҡлыҡты беледереүсе *–ма, -мә* киҫәксәләре. Хәҙерге һәм үткән заман ҡылымдарына берлектә һәм күплектә һорауҙар ҡуйыу.

Алмаш (дөйөм төшөнсә). Зат алмаштары, уларҙың һанда һәм килештә үҙгәреүе:*: берлектә –мин,һин, ул; күплектә – беҙ, һеҙ, улар. Алмашҡа грамматик анализ.*

Һан. Ябай һәм ҡушма һандар. Телмәрҙә төп һәм рәт һандарын айырыу һәм ҡулланыу. Һандарҙың килеш менән үҙгәреүе. Килеш һорауҙары.

Синтаксис.

Һөйләм. Һорауҙар ярҙамында һөйләм эсендә һүҙҙәр бәйләнешен асыҡлау. Һөйләмдең баш киҫәктәре – эйә һәм хәбәр. Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре (төрҙәргә бүлмәйенсә). Йыйнаҡ һәм таркау һөйләм. Әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәре. Һөйләмдә өндәш һүҙ.

Һөйләмдә ***һәм, ләкин*** теркәүестәре менән килгән тиң киҫәктәрҙе күҙәтеү.

Орфография һәм пунктуация

Яҙғанда үҙ-үҙеңде тикшереп, хаталарҙы төҙәтеү. Орфографик һүҙлекте ҡулланыу. Дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен ҡулланыу:

- айырыу ҡатылыҡ билдәһе **ъ**: (Аҡъяр, ҡулъяулыҡ);
- айырыу йомшаҡлыҡ билдәе **ъ**: (көньяҡ, төньяҡ);
- ҡылымдарҙа *–ма, - мә* киҫәксәләрен бергә яҙыу;
- һүҙ аҙағында ялғауҙар ҡушылғанда [ҡ], [к], [п] өндәре [ғ], [г], [б] өндәре менән сиратлаша: *кала**ҡ** – кала**ғ**ым; көрә**к** – көрә**г**ем; кита**п** – кита**б**ым;*
- өндәш һүҙҙән һуң өтөр ҡуйыу.

Телмәр үҫтереү

Аралашыу этикет нормалары: телдән һәм яҙма саҡырыу, үтенес, ғәфү үтенеү, рәхмәт әйтеү, кире ҡағыу;

Уҡыу барышында һәм көндәлек аралашыуҙа телмәр этикетын һаҡлау;

Диалогта һәм дискуссияла үҙ фекереңде дөрөҫ итеп еткерергә һәм дәлилләргә күнегеү;

Икенсе класта башланған текст менән эште дауам итеү: һөйләмдәрҙең мәғәнә буйынса бер-береһенә бәйле килеүе һәм тамаланған уй-фекерҙе аңлатыуы. Тексттың темаһы. Төп мәғәнәһе. Тексттың башы (исеме). Бирелгән текстҡа исем уйлау. Текст өлөштәренең (абзац) бер-бер артлы мәғәнәүи яҡтан теҙелеп килеүе. Һөйләмдәрҙә алмаштарҙы, синонимдарҙы, *һәм, ләкин* теркәүестәрен ҡулланыу;
Текста терәк һүҙҙәр. Һүҙҙең мәғәнәһен аңлатма һүҙлек аша билдәләү.

Текст төрҙәрен билдәләү (һүрәтләү, хикәйәләү, фекерләү). Үҙ-аллы текст төҙөү. Хат, белдереү төҙөү. Тексты тейешле мәғлүмәтте аңлау, төшөнөү өсөн, йәки танышыу өсөн уҡыу.

План буйынса тексттың йөкмәткеһен яңғыҙ, йәки коллектив менән бергәләп һөйләү.

Тематик блоктар:

«Мин башҡорт телен өйрәнәм». Ауыҙ-тел ижадында халыҡтарҙың йәшәйеше, уларҙың көнкүреше, шөғөлдәре, нисек кейенгәндәр, нимә менән туҡланғандар – шулар сағыла. Бындай мәғлүмәтте фольклорға таянып иҫбатлап буламы? Рус халыҡ әкиәте “Ҡаҙҙар-аҡҡоштар”ҙың һәм башҡорт халыҡ әкиәте “Ҡурай”ҙың һүрәттәрен сағыштырып, элек кешеләр ниндәй кейем кейгәндәр, был кейемдәрҙең атамаһын русса һәм башҡортса әйтеп ҡарайыҡ (уҡытыусы ярҙамында).

Танышыу. Һиңә нисә йәш? Һин ҡайҙа йәшәйһең? “Һинең ғаиләң ниндәй? “Буш ваҡытыңда нимә менән шөғөлләнәһең?”

Минең мәктәбем.

Белем көнө менән! Мин бөгөн дежур. Башҡорт теле дресендә. Китап – яҡшы дуҫ. Айһылыу Йәғәфәрова – балалар яҙыусыһы. Республиканың халыҡ яҙыусыһы – Ноғман Мусин.

Мин һәм минең ғаиләм. Олатайым өйрәтеүҙәре. Өләсәйем кәңәштәре. Минең шәжәрәм. Ғаилә байрамы. Йорт эштәрендә ярҙамлашырға яратам. Һиңә ниндәй китап оҡшай? Минең яратҡан шөғөлөм. Мин һәм спорт. Йәкшәмбе көнөндә ял.

Мин һәм минең дуҫтарым. Минең тыуған көнөм. Ҡунаҡта үҙеңде нисек тоторға? Дуҫтар менән күңелле. Халыҡ уйыны «Прятки – Һәпәләк». Өләсәйемә хат яҙам. Яратҡан

уйынсыҡтарым. Минең дуҫым компьютер. Аҡбай – ысын дуҫ. Минең бесәйем (К. Ушинский буйынса). Илде һаҡлаусылар байрамы.

Минең республикам.

Башҡортостан – мөғжизәле ер. Өфөләге Дуҫлыҡ монументы. Салауат Юлаев – башҡорт халҡының милли батыры. Өфөлә транспорт. Тирә-яҡты өйрәнеү музейына экскурсия. Фәрит Иҫәнғолов – балалар яҙыусыһы. Мәскәү – беҙҙең илдең башҡалаһы. Нисек сәйәхәт ойошторорға?

Мине уратып алған донъя. Тыуған яғым тәбиғәте. Башҡортостан тауҙары. “Минең Уралым” – “Урал батыр” эпосынан өҙөк. Ағиҙел – тыуған яҡтың ынйыһы. Башҡортостан – күлдәр иле. Башҡорт халыҡ йыры “Түңәрәк күл”. Урман – беҙҙең байлыҡ. Ниндәй үләндәр беләһең? Йәшел аптека. Ҡоралай – беҙҙең тәбиғәттең биҙәге. Ат – кешенең дуҫы. Алтын көҙ килә. Көҙгө байлыҡ! Ҡыш етте. Ҡышҡы уйындар. Һаумы, яҙ! Еңеү байрамы.

4-се класс

Тел тураһында дөйөм мәғлүмәт.

Рәсәйҙә төрлө милләт халыҡтары йәшәйлекте, улар аралашҡан телдәрҙең дә, мәҙәниәттәрҙең дә төрлө-төрлө булыуын аңлау. Туған тел халыҡтарҙың рухи һәм әхлаҡи байлығы.

Башҡорт теле – Башҡортостан Республикаһының дәүләт теле. Телде өйрәнеү алымдары: күҙәтеү, сағыштырыу, анализлау, лингвистик тикшереү ойоштороу, мини-күҙәтеү, проект эше башҡарыу.

Фонетика һәм графика

Өндәрҙе һүҙҙән айырым һәм һүҙ эсендә ҡуйылған маҡсат буйынса сағыштыра, төркөмләй белеү. Һүҙгә өн-хәреф анализы эшләү.

Орфоэпия

Һөйләшеү һәм уҡыу барышында дөрөҫ интонация һаҡлау. Өндәрҙе дөрөҫ әйтеү нормалары;

Һүҙҙәрҙең дөрөҫ әйтелешен орфоэпик һүҙлектән тикшерергә өйрәнеү.

Лексика

Телмәрҙә синонимдарҙы, антонимдарҙы, иҫкергән һүҙҙәрҙе (ябай осраҡтарҙы) өйрәнеүҙе дауам итеү һәм ҡулланырға өйрәнеү.

Телмәрҙә фразеологизмдарҙы ҡулланыуҙы (ябай осраҡтарҙы) күҙәтеү.

Һүҙ составы (морфемика)

Һүҙҙең нигеҙе. Һүҙҙе үҙгәртеүсе ялғауҙар (ауыл-**ға**). Яңы һүҙ яһаусы ялғауҙар (ауыл-**даш**). Һүҙҙең составын тикшереүгә схема. Һүҙҙе схема менән сағыштырыу.

Морфология

Үҙ аллы һәм ярҙамсы һүҙ төркөмдәре.

Исем: исемдәрҙең килеш менән үҙгәреүе. Эйәлек заты ялғауҙары. Исемдең грамматик үҙенсәлектәре: һан, килештәрҙә үҙгәреүе (ҡабатлау).

Сифат: Сифат дәрәжәләре (төп, сағыштырыу, артыҡлыҡ, аҙһытыу). Морфологик анализ (ҡабатлау).

Ҡылым: хәбәр һәм бойороҡ һөйкәлеше формалары. ҡылымдарҙың зат, һан һәм заман менән үҙгәреүе. Ҡылымдың үткән, хәҙерге һәм киләсәк заман формаларына һорау ҡуя

белеү. Бойороҡ һөйкәлеше ҡылымы аңлатҡан эш-хәрәкәттәр. Ҡылымдың һөйләмдә тотҡан роле. Ҡылымға морфологик анализ.

Алмаш: Зат алмаштары, уларҙың һан менән үҙгәреүе:*: берлектә – мин,һин, ул; күплектә – беҙ, һеҙ, улар* (ҡабатлау). Урын һәм ваҡыт алмаштары (таныштырыу).

Рәүеш (дөйөм төшөнсә): дөйөм мәғәнәһе, ниндәй һорауҙарға яуап бирә. Телмәрҙә ҡулланышы.

Һан. Төп һәм рәт һандары. Ҡушма һандарҙың барлыҡҡа килеүе. Һандарҙың килеш менән үҙгәреүе. Һанға морфологик анализ.

Ярҙамсы һүҙҙәр (дөйөм төшөнсә): *бәйләүестәр (менән, өсөн); теркәүестәр (*дөйөм мәғәнәһе, телмәрҙә ҡулланышы). ***Һәм, ләкин*** теркәүестәре ябай һәм ҡушма һөйләмдәрҙә.

Синтаксис

Һүҙ, һүҙбәйләнеш һәм һөйләм. Уларҙың оҡшашлығы һәм айырмаһы. Әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәре (хәбәр, һорау, өндәү һөйләмдәр). Йыйнаҡ һәм тарҡау һөйләмдәр. Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре:

Аныҡлаусы – предметтың билдәһен, эйәһен, иҫәбен аңлата һәм “ниндәй?, ҡайһы?, кемдең?, нисәнсе?” һорауҙарына яуап бирә.

Тултырыусы – предметты аңлата һәм төп килештән башҡа бөтә килеш һорауҙарына яуап бирә.

Хәл – эш-хәрәкәттең ҡайҙа, ҡасан, нисек барғанын белдерә һәм һөйләмдә хәбәрҙе асыҡлап килә.

Тиң киҫәкле һөйләмдәр.

Ябай һәм ҡушма һөйләмдәр.

Ябай һөйләмгә синтаксик анализ.

Орфография һәм пунктуация

1-се, 2-се, 3-сө кластарҙа өйрәнелгән дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен ҡабатлау. Һүҙҙәрҙең яҙылышын орфографик һүҙлектән тикшерә белеү.

Дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен ҡулланыу:

- тиң киҫәкле һөйләмдә тыныш билдәләре (*һәм, ләкин* теркәүестәре менән, йәки теркәүесheҙ булғанда);
- тура телмәр эргәһендә тыныш билдәләре (күҙәтеү);
- хәрефтәрҙең һыҙмаһын дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен үтәү.

Телмәр үҫтереү

1-се, 2-се, 3-сө кластарҙа өйрәнелгәндәрҙе ҡабатлау һәм нығытыу**:** телдән һәм яҙма формала аралашыу (хат, ҡотлау открыткаһы, белдереү һ.б.); диалог, монолог, текстың темаһын, төп мәғәнәһен билдәләүҙе нығытыу.

Бирелгән һәм үҙ аллы төҙөлгән текстарҙы дөрөҫләү, аныҡлау, яңы һүҙҙәр өҫтәү.

Изложение яҙыу: телдән йәки яҙма рәүештә текстың эстәлеген тулыһынса асып биреү. Телдән текстың һайлап алынған өлөшөн һөйләү.

Сочинение – яҙма эш төрө. Өйрәнеү һәм танышыу маҡсатында уҡыу. Текстаг тейешле мәғлүмәтте эҙләү.

Һүҙҙең мәғәнәһен белешмә сығанаҡтарҙан, шулай уҡ федераль исемлеккә индерелгән электрон ресурстар аша эҙләп ҡулланыу.

Тематик блоктар:

«Мин башҡорт телен өйрәнәм». “Сәңгелдәк” (серия 4) видеоязмаһын ҡарап, башҡорт телен өйрәнеү. Яңы һүҙҙәрҙе отоп, яҙып алыу.

“Танышыу”. Барығыҙға ла хәйерле көн теләйем! Татлы һүҙҙәр. Факиһа Туғыҙбаева – Башҡортостандың халыҡ шағирәһе. Иң бәхетле көн!

“Минең мәктәбем”. Мәктәптә минең беренсе көнөм. Бына сентябрь етте! Белем – ул хазина. Сәғәт нимә тураһында һөйләй? Мәктәп урамы. Ялҡаулыҡты яратмайбыҙ!

«Мин һәм минең ғаиләм». Башҡорт исемдәренең серҙәре. Һау булып үҫәм! Минең яратҡан шөғөл.

“Мин һәм минең дуҫтарым”. Яратҡан әкиәттәрем. Театр, музей һәм кино яратабыҙ.

“Минең республикам”. Нимә ул Ватан? Ҡурай тауышы. “Шүлгәнташ” ҡурсаулығы. “Янғантау” санаторийы. Республиканың ҡалалары.

“ Мине уратып алған донъя“.

Тәбиғәт – беҙҙең өй. Йыл миҙгелдәре. Ниндәй гәзиттәр укыйһың? Башҡортостан телеканалында һәм “Юлдаш” радиоһында ниндәй тапшырыуҙар оҡшай?

Телмәр эшмәкәрлеге төрҙәре

(башланғыс мәктәптең бөтә кластары өсөн дә, курсив менән күрһәтелгән материалдар тел өйрәнеүгә ҙур ынтылышы һәм һәләте булған балаларға тәғәйенләнә)

Тыңлау (аудирование). Телдән аралашыуҙың маҡсатын һәм сәбәбен аңлы рәүештә дөрөҫ ҡабул итеү. Бирелгән тексты тыңлап, ишетеү аша төп һәм өҫтәлмә мәғлүмәтте ҡабул итә, аңлай, уның төп идеяһын билдәләй һәм йөкмәткеһен һорауҙар аша бирә белеү.

Һөйләү. Һөйләшеү маҡсатына һәм шарттарына ярашлы тейешле телмәр сараларын ҡулланыу. Диалог формаһындағы аралашыуҙы үҙләштереү. Һөйләшеүҙе башлау, дауам итеү, тамамлау, аралашыу барышында үҙенә иғтибар йәлеп итә белеү. Өйрәнелгән темалар буйынса телдән монолог төрҙәрен үҙләштереү (һүрәтләү, хикәйәләү, фекерләү).

Уҡыу һәм көндәлек йәшәйештә һөйләшеүҙә ҡулланылған этик нормаларҙы үҙләштереү (һаулыҡ һорашыу, хушлашыу, ғәфү үтенеү, рәхмәт әйтеү, үтенес менән мөрәжәғәт итеү һ.б.) *Орфоэпик нормаларҙы һәм дөрөҫ интонация һаҡлап һөйләшеү.*

Уҡыу. Күнекмәләрҙе үтәү бирелмәләрен (орфография ҡағиҙәләре, грамматик төшөнсәләр, һорауҙарҙың һәм күнегеүҙәрҙең йөкмәткеһе) уҡыу һәм төшөнөү, күнегеүҙе үтәү өсөн тексты ҡайтанан уҡып сығыу, кәрәкле мәғлүмәтте табыу маҡсатында текстан кәрәкле өлөштө һайлап уҡыу.

Яҙыу. Тәү башлап яҙырға өйрәтеү һәм дөрөҫ яҙыу күнекмәләрен формалаштырыу. Хәрефтәрҙе, хәрефтәр ҡушылмаһын, ижектәрҙе, һүҙҙәрҙе, һөйләмдәрҙе дөрөҫ яҙырға күнектереү.

Яҙғанда гигиена талаптарын үтәргә өйрәтеү. Ҡул суҡтарының һығылмалығын, иркен рәүештә хәрәкәтләнеүен үҫтереү. Әкренләп тиҙ яҙыуға күсеү. Үтелгән ҡағиҙәләрҙе һаҡлап күсереп яҙыу, әйтелгәнде ишетеп яҙыу.

Уҡылған йәки тыңлаған тексттың йөкмәткеһен үҙ һүҙҙәре менән ҡабатлап яҙыу (тулыһынса, ҡыҫҡаса, һайланма рәүештә).

Хикәйәләү, шулай уҡ һүрәтләү текстарын үҙ һүҙҙәре менән ҡабатлап яҙырға өйрәтеү. Төрлө стилдәге, жанрҙағы, төрҙәге телмәр өлгөләре төҙөргә өйрәнеү (хат, записка, ҡотлау, баһалама, белдереү).

Балаларға үҙҙәренә ҡыҙыҡлы булған темалар буйынса ҡыҫҡа ғына күләмле инша төҙөү (уҡылған әҙәби әҫәр, ҡаралған һүрәт, видеоролик йәки күҙәтеү тәьҫораттары һөҙөмтәһендә).

Текст. Тексты телмәр эшмәкәрлегенең һөҙөмтәһе итеп ҡабул итеү (практик эш кимәләндә). Текст билдәләре. Текста төп теманы, төп фекерҙе билдәләү. Текстың планын төҙөү. Хикәйәләү һәм һүрәтләү текстарының үҙенсәлектәре.

Балаларға ҡыҙыҡлы булған темалар буйынса уҡыу эшмәкәрлеге барышында һәм көнкүрештә аралашыу шарттарына ярашлы ҡыҫҡа ғына күләмле һүрәтләү текстары төҙөү (алдан эҙмә-эҙлекле үткәрелгән әҙерлек буйынса).

Тексты бер телдән икенсе телгә тәржемә итеү (башҡортсанан руссаға һәм киреһенсә).

Таныш булмаған һүҙҙәрҙе белешмә баҫмалар, шулай уҡ верификация үтеп, федераль исемлеккә ингән электрон ресурстар аша асы

Башланғыс дөйөм белем биреү кимәлендә “Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметы программаһын үҙләштереү буйынса билдәләнгән һөҙөмтәләр:

“Рәсәй Федерацияһында мәғариф тураһында”ғы законда һәм Федераль дәүләт башланғыс дөйөм белем биреү стандартында ҡуйылған талаптар буйынса “Туған (башҡорт) теле”уҡыу предметын өйрәнеп, башланғыс мәктәпте тамамлаған уҡыусылар түбәндәге һөҙөмтәләргә эйә булырға тейештәр:

Шәхси һөҙөмтәләр:

Шәхси һөҙөмтәләр мәктәптә ойошторолған уҡыу һәм тәрбиә процесына бәйле һәм уның сағылышы булып тора. Уҡытыу һәм тәрбиә эше тыуған ерҙең тарихына, мәҙәниәтенә, халыҡ йолаларына, традицияларына таянып үткәрелә һәм был эштә “Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметының әһәмиәте үтә лә ҙур.

Башҡорт теле дәресендә алынған аң-белем балаларға рухи аҙыҡ булып, уларға илен, халҡын, телен яратҡан шәхес булып үҫергә ярҙам итә. Уларҙа түбәндәге кешелек сифаттары тәрбиәләнә:

Гражданлыҡ һәм илһөйәрлек һыҙаттарын тәрбиәләү:

- бала үҙен Башҡортостандың һәм Рәсәйҙең бер вәкиле итеп күҙаллай, уларҙың тарихына, мәҙәниәтенә битараф булмаған шәхес булып үҫергә тырыша;
- телде халыҡтарҙың милли ҡомартҡыһы, мәҙәни байлығы итеп ҡабул итә;
- башҡорт теленең рус теле менән бер рәттән республиканың дәүләт теле һәм кешеләр менән аралашыу ҡоралы икәнлегенә төшөнә;
- тыуған яҡтың һәм илдең үткәненә, бөгөнгөһөнә, киләсәгенә битараф түгел;
- халыҡтар араһындағы дуҫлыҡты, берҙәмлекте хуплай; уны үҫтереү, киңәйтеү сараларында әүҙем ҡатнаша;
- йәмғиәттә кешеләр бер-береһенә ҡарата хөрмәтле, мәрхәмәтле булып, әхлаҡи һәм этик нормаларҙы ҡабул итеп, уларға таянып йәшәргә тейешлекте аңлай һәм үтәргә тырыша.

Рухи һәм әхлаҡи тәрбиә:

- һәр бер кешенең үҙенә генә хас булған сифаттары булыуын таный;
- башҡаларҙы хөрмәтләү, улар менән ыңғай мөнәсәбәттә булыу, ауыр ваҡыттарҙа ярҙам ҡулы һуҙыу һыҙаттары формалаша;
- кешеләргә физик һәм мораль яҡтан насарлыҡҡа этәргән холоҡ-фигел торошон ҡабул итмәй;

Эстетик тәрбиә:

- мәҙәниәткә ҡарата хөрмәтле, халыҡ йолаларына, ижадына һәм сәнғәт төрҙәренә ыңғай ҡарашлы;
- үҙен күңеле ятҡан ижади эшмәкәрлектә һынап ҡарау теләге бар.

Физик тәрбиә, һау булып үҫеү мәҙәниәтен формалаштырыу:

- йәшәйештә һау һәм хәүефһеҙ йәшәү ҡағиҙәләрен үтәргә тырышыу (үҙе һәм башҡалар өсөн);
- физик һәм психик һаулыҡҡа һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.

Хеҙмәт тәрбиәһе:

- кеше тормошонда һәм йәмғиәттә хеҙмәттең ҡиммәтен аңлау. Хеҙмәт һөҙөмтәләренә һаҡсыл һәм яуаплы булыу. Төрлө хеҙмәт эшмәкәрлегендә ҡатнашып, практик күнекмәләргә эйә булырға ынтылыу. Төрлө һөнәрҙәргә ҡыҙыҡһыныу күрһәтеү.

Экологик яҡтан тәрбиә:

- тәбиғәткә ҡарата һаҡсыл булыу, өҙөби әҫәрҙәр аша уны ҡурсылау, һаҡлау сифаттарынтәрбиәләү;
- тәбиғәткә зыян килтереүҙе ҡабул итмәү.

Фәнни яҡтан донъяны танып-белеү ҡиммәттәре:

- уратып алған донъя тураһында фәнни төшөнсәләрҙең формалашыуы;
- аң-белемгә ҡарата ҡыҙыҡһыныу, әүҙемлек, үҙ аллылыҡ, отҡорлоҡ, ынтылыш тәрбиәләү.

Метапредмет һөҙөмтәләр:

“Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметының йөкмәткеһен үҙләштереү һөҙөмтәһендә уҡыусыларҙа түбәндәге **танып-белеү универсаль уҡыу күнекмәләре** формалашасаҡ:

Төп логик күнекмәләр:

- предметтарҙы сағыштырыу, оҡшашлыҡтарын табыу;
- рус телендә алған белемдәрен башҡорт телен өйрәнгәндә уларҙы сағыштырыу нигеҙендә ҡуллана белә башлай;
- уҡытыусы тәҡдим иткән алгоритмға таянып, телмәр берәмектәрен төркөмләү өсөн оҡшашлыҡты һәм айырманы билдәләү;
- күнегеүҙе үтәү өсөн етешмәгән мәғлүмәтте табыу тәртибен үҙ аллы ҡулланыу;
- башҡорт телендә яңғыраған телмәрҙе (ололарҙың, тиҫтерҙәренең һөйләүе, балалар өсөн радио һәм телевизион тапшырыуҙар, компьютер саралары аша бирелгән текстарҙы, һ.б.) таный, аңлай, тейешенсә ҡабул итә;
- башҡортса яҙылған һүҙҙәрҙе, ижектәрҙе, өндәрҙе, өндәр теҙмәһен дөрөҫ әйтә, уҡый, улар менән һөйләмдәр төҙөй ала;

Төп эҙләнеү-тикшереү күнекмәләре:

- туған телдә яҙа һәм һөйләү белеү кешене мәҙәни яҡтан билдәләүсе күрһәткес икәнлеген аңлай;

- программала ҡаралған башҡорт әҙәби теленең нормаларын (орфоэпика, лексика, грамматика) һәм үҙ-ара аралашыу этикетын үҙләштереп, йәшәйештә ҡуллана башлай;
- төрлө аралашыу осраҡтарында ололар һәм тиңтерҙәре менән тейешле этикет ҡағиҙәләрен һаҡлап, ыңғай мөнәсәбәттә эш итә белә;
- күнекмәне үтәү буйынса бирелгән бер нисә варианттан иң отошлоһон һайлай белергә өйрәтеү;
- бирелгән алгоритм буйынса төрлө анализдар эшләй белеү (өн-хәреф анализы, һүҙ составына анализ, грамматик анализ, синтаксик анализ)- программа материалдары кимәлендә;
- күнегеүҙе үтәү өсөн етешмәгән мәғлүмәтте таба белеү.
- башҡорт телендә һөйләшеү һәм аралашыу кимәле буйынса үҙ-үҙенә баһа бирергә өйрәнә.
- уҡыу мәсьәләләрен сискәндә туған телдә төрлө сығанаҡтарҙан кәрәкле мәғлүмәтте табып, тейешенсә ҡуллана белә;

Мәғлүмәт менән эшләү:

- практик күнекмәләрҙе үтәү маҡсатында мәғлүмәт табыуҙа һүҙлектәр, белешмә ҡулланмалар ҡуллана; алгоритм буйынса тейешле мәғлүмәтте табып ҡуллана, уның дөрөҫлөгөн уҡытыусы өйрәтеүенсә тикшерә белә;
- интернеттан мәғлүмәт эҙләгәндә информация хәүефһеҙлеге ҡағиҙәләрен ололар ярҙамында һаҡлап, улар менән кәңәшләшеп эш итергә күнегә;
- телмәр берәмектәрен тикшереү йәки күҙәтеү һөҙөмтәләре буйынса лингвистик мәғлүмәтте үҙ-аллы схемалар, таблицалар аша еткерә белә.
- Башланғыс мәктәп аҙағында уҡыусыларҙа **коммуникатив универсаль уҡыукүнекмәләре** формалаша:

Аралашыу:

- бирелгән темаға диалог ҡора ала, һорауҙарға ҡыҫҡа йәки тулыһынса асыҡлап яуап ҡайтара белә. Диалогты башлап йәки дауам итеп алып китә ала;
- алдан әҙерләнеп, йәки әҙерлекһеҙ тексты етеҙ, аңлы рәүештә һәм тасуири итеп уҡый ала. Текстың йөкмәткеһен ҡыҫҡаса, йәки ентекләп, йәки һайлап алып һөйләп бирә ала;
- бер нисә предметты, йәки күренеште ябай ғына рәүештә сағыштырып, телдән һәм яҙып һүрәтләй белә;
- уҡыу эшмәкәрлегенә бәйле ябай ғына һөйләмдәр менән үҙ фекерен әйтә һәм үҙенең дөрөҫлөгөн иҫбатлай ала;
-башҡарған проект эше тураһында телдән отчет бирә, йәки презентация буйынса, һ.б. һөйләй белә;
- кроссвордтар, ребустар, йомаҡтар сисә белә.
- телмәр этикетын һаҡлап һаулыҡ һораша, хушлаша, ғәфү үтенә, рәхмәт әйтә, ниндәйҙер үтенес менән мөрәжәғәт итә белә.

Берлектәге эшмәкәрлек:

- оҙаҡ йәки ҡыҫҡа ваҡытта башҡарыла торған коллектив эштәрҙең маҡсаттарын һәм үтәлеү этаптарын билдәләй белә (проект эше, мини-тикшереү һ.б.);
- төркөмдә бергәләп башҡарылған эште һәм уның һөҙөмтәһен һөйләшеп, килешеп, ролдәр буйынса бүлешеп башҡарыу;

- төркөмдә бергә эшләгәндә төрлө ролдәрҙе башҡара алыу һәләтен үҫтереү (етәксе, башҡарыусы), үҙ-аллылыҡ, зирәклек, әүҙемлек күһәтеү.

Башланғыс мәктәп аҙағында уҡыусыларҙа **эште көйләүсе универсаль уҡыу күнекмәләре** формалаша:

Үҙ эшеңде ойоштороу:

- уҡыу күнегеүҙәрен үтәү өсөн бирелгән эште башҡарыу планын һәм тәртибен билдәләү;

Үҙ эшеңде тикшереү:

- күнегеүҙәр үтәгәндә уңыштың йәки хатаның сәбәбен асыҡлау;
- уҡыу эшмәкәрлегенә бәйле ябай ғына һөйләмдәр менән үҙ фекерен әйтә һәм үҙенең дөрөҫлөгөн иҫбатлай ала;
- үҙ эшен үҙ аллы тикшереп, баһалай белеү һәләтенә эйә;

Предмет һөҙөмтәләре

“Туған (башҡорт) теле” уҡыу предметын дүрт йыл буйынса уҡытыу балала туған телгә ҡарата яратыу, уны өйрәнеүгә ынтылыш тәрбиәләй. Бала үҙен Башҡортостандың һәм Рәсәйҙең бер вәкиле итеп күҙаллай башлай, уларҙың тарихына, мәҙәниәтенә битараф булмаған шәхес булып үҫергә тырыша, башҡорт телен халыҡтың милли ҡомартҡыһы, мәҙәни байлығы итеп ҡабул итә.

Башҡорт теленең рус теле менән бер рәттән республиканың дәүләт теле һәм кешеләр менән аралашыу ҡоралы икәнлегенә төшөнә. Бала башҡортса яҙырға, уҡырға, тирә-йүндә кешеләр менән аралашырға өйрәнеп, үҙендә оло ғорурлыҡ тойғолары һиҙә.

Беренсе класс аҙағында уҡыусы түбәндәге күнекмәләргә эйә була:

- һүҙҙе һәм һөйләмде айыра; һүҙҙе һөйләм эсенән табып, әйтә ала;
- һүҙҙән өндәрҙе айырып, әйтә белә;
- тартынҡы һәм һуҙынҡы өндәрҙе айыра;
- ҡалын һәм нәҙек һуҙынҡыларҙы айыра;
- йомшаҡ һәм ҡаты, шулай уҡ яңғырау һәм һаңғырау тартынҡыларҙы (һүҙ эсендә һәм һүҙҙән тыш) айыра;
- “өн”һәм “хәреф” төшөнсәһен айыра;
- Һүҙҙә ижектәр һанын билдәләй;
- һүҙҙе ижектәргә бүлә;
- башҡорт алфавитының хәрефтәрен дөрөҫ әйтә; алфавит хәрефтәре буйынса һүҙҙәрҙе төркөмләй ала;
- баш һәм бәләкәй хәрефтәрҙең һыҙмаһын боҙмайынса, хәрефтәрҙе бер-береһенә ҡушып һәм һүҙҙәрҙе аңлайышлы матур итеп яҙа;
- өйрәнелгән дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен ҡуллана: һөйләмдә һүҙҙәрҙе айырып яҙыу; һөйләм аҙағында тыныш билдәләре: нөктә, һорау һәм өндәү билдәләрен ҡуйыу; һөйләм башын, яңғыҙлыҡ исемдәрҙе (исемдәр, фамилиялар, хайуан ҡушаматтары) баш хәрефтән яҙыу; һүҙҙәрҙе юлдан юлға ижек аша күсереү;
- һүҙҙәрҙе һәм һөйләмдәрҙе хатаһыҙ, буш урын ҡалдырмай, күсереп яҙа (текст 25 һүҙҙән кәм түгел);

- телдән әйтелгән тексты хатаһыҙ, хәрефтәрҙе боҙмай, яҙа (текста 3—5 һүҙҙән торған һөйләмдәр була, һүҙҙәр һаны 20 артмаҫҡа тейеш). Һүҙҙәрҙең яҙылышы әйтелеше менән тап килергә тейеш;

- өйрәнелгән ҡағиҙәләрҙә ебәрелгән хаталарҙы таба һәм төҙәтә;

- тыңланған тексты аңлай;

- мәғәнәһен аңлап, ҡысҡырып һәм эстән ҡыҫҡа ғына тексты интонация менән уҡый ала;

- текстан аңлашылмаған һүҙҙе таба белә;

- бирелгән һүҙҙәр менән һөйләм төҙөй;

- сюжетлы һүрәттәр һәм күҙәтеүҙәр ярҙамында телдән 3-5 һүҙҙән торған текст төҙөй;

- уҡыу күнекмәләрен үтәгәндә өйрәнелгән төшөнсәләрҙе ҡуллана.

Икенсе класс аҙағында уҡыусы түбәндәге күнекмәләргә эйә була:

- тел аралашыу ҡоралы икәнлекте төшөнә;

- ҡуйылған маҡсатҡа ярашлы тартынҡы өндәрҙе һүҙ эсендә йәки унан тыш баһалай: ҡаты һәм йомшаҡ тартынҡыларҙың парлы һәм парһыҙ булыуын билдәләй ала; яңғырау һәм һаңғырау тартынҡыларҙың парлы һәм парһыҙ булыуын билдәләй ала;

- һүҙҙе ижектәргә бүлә һәм ижек һанын билдәләй белә;

- һүҙҙә өндәр һәм хәрефтәр һанын билдәләй, шулай уҡ **е, ё, ю, я** хәрефтәре булған һүҙҙәрҙә;

- тамырҙаш һүҙҙәрҙе таба белә;

- һүҙҙә тамырҙы билдәләй ала;

- һүҙҙә ялғауҙы билдәләй белә;

- текстан күп мәғәнәле һүҙҙәрҙе табып, мәғәнәһен аңлата ала. Һүҙлек буйынса мәғәнәне асыҡлай белә;

- Кем? Нимә? Һорауҙарына яуап биргән һүҙҙәрҙе таба;

- Нимә эшләй? Нимә эшләне? Һорауҙарына яуап биргән һүҙҙәрҙе таба;

- Ниндәй? Һорауҙарына яуап биргән һүҙҙәрҙе таба;

- әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәрен билдәләй;

- һүҙҙә йәки һүҙҙәр араһында өйрәнелгән орфограмманы таба ала;

- өйрәнелгән дөрөҫ яҙыу ҡағиҙәләрен ҡуллана: һөйләмдә һүҙҙәрҙе айырып яҙыу; һөйләм аҙағында тыныш билдәләре: нөктә, һорау һәм өндәү билдәләрен ҡуйыу; һөйләм башын, яңғыҙлыҡ исемдәрҙе (исемдәр, фамилиялар, хайуан ҡушаматтары) баш хәрефтән яҙыу; һүҙҙәрҙе юлдан юлға ижек аша күсереү; ялғауҙарҙы, айырыу нәҙеклек һәм ҡатылыҡ билдәләрен бергә яҙыу;

- һүҙҙәрҙе һәм һөйләмдәрҙе хатаһыҙ, буш урын ҡалдырмай, күсереп яҙа (текст 50 һүҙҙән кәм түгел);

- телдән әйтелгән тексты хатаһыҙ, хәрефтәрҙе боҙмай, яҙа (текста 3—5 һүҙҙән торған һөйләмдәр була, һүҙҙәр һаны 45- тән артмаҫҡа тейеш). Һүҙҙәрҙең яҙылышы әйтелеше менән тап килергә тейеш;

- өйрәнелгән ҡағиҙәләргә бәйле ебәрелгән хаталарҙы таба һәм төҙәтә;

- дәреслектә бирелгән аңлатма, орфографик, орфоэпик һүҙлектәрҙе ҡуллана;

-бирелгән тема буйынса 2-4 һөйләмдән торған телдән диалог һәм монолог төҙөй белә;

- уҡылған йәки тыңланған текст буйынса 1—2 һөйләмдән торған телдән йәки яҙып ябай ғына һығымта бирә белә;

- бирелгән һүҙҙәр менән, һорауҙар аша уларҙың бер-береһе менән бәйләнешен асып, һөйләм төҙә;

- текст темаһын билдәләй, уға исем бирә белә;

- бер нисә бирелгән һөйләмдән текст төҙә ала;

- һорауҙарға таянып, 30—45 һүҙҙән торған хикәйәнең эстәлеген тулыһынса асыҡлап яҙыу (изложение);

- өйрәнелгән телмәр төшөнсәләрен үҙ һүҙҙәре менән аңлата ала.

Өсөнсө класс аҙағында уҡыусы түбәндәге күнекмәләргә эйә була:

- башҡорт телен ғорур башҡорт халҡының милли ҡомартҡыһы, мәҙәни байлығы итеп ҡабул итә һәм уны рус теле менән бер рәттән республиканың дәүләт теле һәм кешеләр менән аралашыу ҡоралы икәнлегенә төшөнә;

- өндәрҙе ҡуйылған маҡсатҡа ярашлы һүҙ эсендә йәки унан айырым сағыштыра, төркөмләй белә;

- һүҙгә өн-хәреф анализы эшләй ала;

- һүҙҙәрҙә йомшаҡлыҡ һәм ҡатылыҡ билдәләренең функцияһын билдәләй, өн һәм хәреф һанын теүәлләй белә, шул рәттән **е, ё, ю, я** хәрефтәренән торған һүҙҙәр менән дә.

- тамырҙаш һүҙҙәрҙе омонимдарҙан һәм синонимдарҙан (терминды әйтмәйенсә) айыра белә;

- текста һүҙҙең мәғәнәһен билдәләй;

- тура мәғәнәле һәм күсмә мәғәнәле һүҙҙәрҙе айыра;

- исем һүҙ төркөмөн таба, уның һанын, килешен билдәләй;

- сифат һүҙ төркөмөн таный;

- ҡылым һүҙ төркөмөн таный, һанын, заманын билдәләй;

- зат алмаштарын таба (төп формала); текста исемде артыҡ ҡабатлау булмаһын өсөн зат алмаштарын ҡуллана белә;

- әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәрен билдәләй;

- һөйләмдә баш һәм эйәрсән киҫәктәрҙе билдәләй ала;

- йыйнаҡ һәм тарҡау һөйләмдәрҙе айыра белә;

- һүҙҙә йәки һүҙҙәр араһында өйрәнелгән орфограмманы таба ала;

- һүҙҙәрҙе һәм һөйләмдәрҙе хатаһыҙ, буш урын ҡалдырмай, күсереп яҙа (текст 70 һүҙҙән кәм түгел);

- телдән әйтелгән тексты хатаһыҙ, хәрефтәрҙе боҙмай, яҙа (текста 3—5 һүҙҙән торған һөйләмдәр була, һүҙҙәр һаны 65- тән артмаҫҡа тейеш). Һүҙҙәрҙең яҙылышы әйтелеше менән тап килергә тейеш;

- өйрәнелгән ҡағиҙәләргә бәйле ебәрелгән хаталарҙы таба һәм төҙәтә;

- төрлө типтағы тексты аңлай һәм текстан тейешле мәғлүмәтте таба белә;

- - уҡылған йәки тыңланған текст буйынса 1—2 һөйләмдән торған телдән йәки яҙып ябай ғына һығымта бирә белә;

- -бирелгән тема буйынса 3-5 һөйләмдән торған телдән диалог һәм монолог төҙөй белә;

- телдән һәм яҙып 2 – 3 һөйләмдән торған текст төҙә белә. Тексттың йөкмәткеһе саҡырыу, һорау, ғәфү үтенеү, рәхмәт әйтеү, кире ҡағыу темалары менән бәйле булырға тейеш.

- текстағы һөйләмдәрҙең бер-береһе менән бәйле булыуын билдәләй (зат алмаштары, синонимдар, *һәм, ләкин* теркәүестәр ярҙамында);

- текста мәғәнәне асыусы төп һүҙҙәрҙе билдәләй;

- тексттың темаһын һәм төп мәғәнәһен билдәләй;

- план төҙөп, уның буйынса текст әҙерләй белә;

- бирелгән план буйынса үҙ аллы йәки бергәләп изложение яҙыу;

- өйрәнелгән телмәр төшөнсәләрен үҙ һүҙҙәре менән аңлата ала.

- аңлатма һүҙлек ярҙамында һүҙҙәрҙең мәғәнәһен асыҡлай.

Дүртенсе класс аҙағында уҡыусы түбәндәге күнекмәләргә эйә була:

- Рәсәй Федерацияһында йәшәгән төрлө милләт халыҡтарының теле һәм мәҙәниәте ил халҡы өсөн рухи һәм әхлаҡи ҡиммәт булыуын, уларҙы һаҡлау һәм артабан үҫтереү һәр кемдең бурысы икәнлекте аңлай;

- башҡорт теле башҡорт халҡының теле, ул илгә исем биргән тел, ул халыҡтың тарихын, мәҙәниәтен һаҡлаусы һәм ҡурсылаусы. Шуға ла ул Башҡортостандың дәүләт теле тип иғлан ителгән, уны өйрәнеү, ул телдә һөйләшеү һәр кемдең бурысы тигәнде бала ҡабул итергә тейеш;

- туған телдә яҙа һәм һөйләү белеү кешене мәҙәни яҡтан билдәләүсе күрһәткес икәнлекте аңлай;

- һүҙҙәргә өн-хәреф анализы эшләй белә (дәреслектә бирелгән алгоритм буйынса);

- бирелгән һүҙҙәргә синоним һайлай белә;

- - бирелгән һүҙҙәргә антоним һайлай белә;

- телмәрҙә мәғәнәһенә аңлатма кәрәк булған һүҙҙәрҙе таба, текстағы өҙөк буйынса уны аңлата ала;

- һүҙҙең составына анализ үткәрә, һүҙ составына схема төҙөй; схема менән һүҙҙең составын сағыштырып, һығымта яһай белә;

- грамматик билдәләр буйынса һүҙҙең ниндәй һүҙ төркөмөнә ҡарауын билдәләй ала;

- исем һүҙ төркөмөнөң грамматик билдәләрен таба, уның һанын, килешен билдәләй; исемгә грамматик анализ эшләй;

- сифат һүҙ төркөмөнөң грамматик билдәләрен таба, уларҙың ниндәй ялғауҙар ярҙамында барлыҡҡа килеүен, төп сифатҡа (*ҙур, йәш, аҡ*) йәки шартлы сифатҡа (алтын сәғәт, ҡышҡы көн) ҡараймы, сифат дәрәжәһен билдәләй; сифатҡа грамматик анализ эшләй;

- ҡылым һүҙ төркөмөн таный, һанын, заманын билдәләй; ҡылымға грамматик анализ эшләй;

- зат алмаштарының грамматик билдәләрен таба (төп формала): зат, һан; текста исемде артыҡ ҡабатлау булмаһын өсөн зат алмаштарын ҡуллана белә;

- һөйләмде, һүҙбәйләнеште, һүҙҙе бер-береһенән айыра;

- әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәрен билдәләй;

- йыйнаҡ һәм таралҡау һөйләмдәрҙе айыра белә;

- тиң киҫәкле һөйләмдәрҙе таба белә;

- ябай һөйләмгә синтаксик анализ эшләү тәртибен белә;

- һүҙҙә йәки һүҙҙәр араһында өйрәнелгән орфограмманы таба ала;

- һүҙҙәрҙе һәм һөйләмдәрҙе хатаһыҙ, буш урын ҡалдырмай, күсереп яҙа (текст 85 һүҙҙән кәм түгел);

- телдән әйтелгән тексты хатаһыҙ, хәрефтәрҙе боҙмай, яҙа (текста 3—5 һүҙҙән торған һөйләмдәр була, һүҙҙәр һаны 80- дән артмаҫҡа тейеш);

- бирелгән тема буйынса 4-6 һөйләмдән торған телдән диалог һәм монолог төҙә белә;

- аралашҡанда тейешле телмәр сараларын ҡуллана белә;

- телдән һәм яҙып 3 -5 һөйләмдән торған текст төҙөй белә.

- текстың темаһын һәм төп мәғәнәһен билдәләй;

- төҙөлгән план буйынса текст әҙерләй белә;

- телдән һәм яҙма рәүештә тексты эҙмә-эҙлекле һөйләй ала;

- текстҡа план төҙөй белә;

- телдән текстың өҙөгөн һайлап һөйләй ала (выборочный пересказ);

- алдан әҙерлек буйынса бирелгән темаға сочинение яҙа;

- өйрәнелгән төшөнсәләрҙе үҙ һүҙҙәре менән аңлата ала;

- һүҙҙең мәғәнәһен белешмә ҡулланмалар, шулай уҡ электрон ресурстар аша аңлата белә.

Предметтың йөкмәткеһен яҡынса тематик яҡтан планлаштырыу

Программаны тормошҡа ашырғанда уҡытыу-методик материалдарҙан торған электрон белем биреү сараларын ҡулланыу тәҡдим ителә (ҡушымта).

Күрһәтелгән сәғәттәр һаны тәҡдим формаһында бирелә, уларҙы белем биреү ойошмаһының мөмкинлегенән, уҡыусыларҙың предметты үҙләштереү һәләтенән сығып үҙгәртергә мөмкин.

1-се класс

Тема	Сәғәт һаны
Әлифбаға тиклемге осор	20
Грамотаға өйрәтеү, уҡыу, яҙыу, телмәр үҫтереү.	19
Әлифба аҙағы осоро, һөйләү һәм яҙма телмәрҙе комплекслы үҫтереү	29
Бөтәһе:	68

2-се класс

Тема	Сәғәт һаны
Мин башҡорт телен өйрәнәм	3
Фонетика һәм графика	15
Лексика	6
Һүҙ составы	12
Морфология. Исем	10
Ҡылым	9
Сифат	6
Һан	2
Синтаксис	5
Бөтәһе:	68

3-сө класс

Тема	Сәғәт һаны
Мин башҡорт телен өйрәнәм	1
Танышыу. Фонетика һәм графика. Орфоэпия	3
Минең мәктәбем. Лексика	3
Мин һәм минең ғаиләм. Һүҙ составы.	2
Мин һәм минең дуҫтарым. Морфология. Һүҙ төркөөмдәре.	3
Сифат	3
Алмаш	2
Ҡылым	4
Һандар	2
Минең республикам. Синтаксис. Орфография һәм пунктуация	6
Мине уратып алған донъя. Телмәр үҫтереү.	5
Бөтәһе:	68

4-се класс

Тема	Сәғәт һаны
Фонетика һәм графика. Орфоэпия.	12
Лексика	4

Һүҙ составы	4
Морфология	5
Сифат	5
Алмаш	5
Ҡылым	9
Һан	5
Рәүеш	4
Ярҙамсы һүҙ төркөмдәре	3
Синтаксис	8
Орфография һәм пунктуация	4
Бөтәһе:	68

Уҡытыу-методик һәм мәғлүмәт-ресурс яҡтан тәьмин итеү

Уҡытыу-методик ҡулланмалар

1. Агишева Р. Л. Фольклор и литература Башкортостана: учебная хрестоматия для детей дошкольного и младшего школьного возраста / Р. Л. Агишева. – Уфа: Китап, 2011. – 175 с.
2. Антология детской литературы (на башкирском языке). – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1986. Кн. 2. – Уфа: Башк. кн. изд-во, 1987. – 319 с.
3. Башкирское народное творчество: Том 5. Исторический эпос (на башкирском языке). – Уфа: Китап, 2000. – 392 с.
4. Башкортостан: Краткая энциклопедия (на башкирском языке). – Уфа: Башкирская энциклопедия, 1997. – 672 с.
5. Вахитова Р. К. Самоучитель башкирского языка: учебное пособие. / Р. К. Вахитова, Ф. С. Искужина, Г. Д. Ибрагимов, Э. Ф. Рахимова, Р. Т. Фазлытдинов. – Уфа: Гилем, 2009. – 159 с.
6. Галлямов А. А. Алифба: учебник для башкирских школ / – 14-ое изд. – Уфа: Китап, 2010. – 144 с.
7. Кучеров Е. В. Природа Башкортостана: (Времена года): Кн. для чтения в 3–4-х кл. / Е. В. Кучеров; Рис. авт. – Уфа: Китап, 1994. – 126 с.
8. Кучеров Е. В. Животный мир Башкортостана. / Е. В. Кучеров. 2-е изд. перераб. и доп. – Уфа: Китап, 1994. – 126 с.
9. Муртазина Ф. Ф. Башкирский язык: учебное пособие для 1 класса для изучения родного (башкирского) языка и литературы в общеобразовательных организациях с русским языком обучения (на башкирском языке) / Ф. Ф. Муртазина, З. Г. Нафикова. – 2-е издание. – Уфа: Китап, 2017. – 176 с.
10. Муртазина Ф. Ф. Башкирский язык: учебное пособие для 2 класса для изучения родного (башкирского) языка и литературы в общеобразовательных организациях с русским языком обучения (на башкирском языке) / Ф. Ф. Муртазина, З. Г. Нафикова. – 2-е издание. – Уфа: Китап, 2017. – 216 с.
11. Нафикова З. Г. Башкирский язык: учебное пособие для 3 класса для изучения родного (башкирского) языка и литературы в общеобразовательных организациях с русским языком обучения (на башкирском языке) / З. Г. Нафикова, Ф. Ф. Муртазина. 2-е издание – Уфа: Китап, 2017. – 160 с.
12. Нафикова З. Г. Башкирский язык: учебное пособие для 4 класса для изучения родного (башкирского) языка и литературы в общеобразовательных организациях с русским языком обучения (на башкирском языке) / З. Г. Нафикова, Ф. Ф. Муртазина. – 2-е издание. – Уфа: Китап, 2017. – 176 с.
13. Нафикова З. Г. Волшебные звуки: методическое пособие: (на башкирском языке) / З. Г. Нафикова, Ф. Г. Азнабаева. – Уфа: Китап, 2010. – 136 с.

14. Нафикова З. Г. Шатлык: программа и конспекты занятий для обучения башкирской разговорной речи детей старшего дошкольного возраста / З. Г. Нафикова. – Уфа: Китап, 2021. – 80 с.
15. Радуга: учебное издание: хрестоматия для детских садов: 2 книга / Сост. Ф. Ш. Ягафарова, М. Б. Юлмухаметов (на башкирском языке). – Уфа: Китап, 1995. – 216 с.
16. Салимов Н. А. Не захотелось куклой стать: Стихи: [Для детей] (на башкирском языке) / Нияз Салимов. – Уфа: Башк. кн. изд-во, 1992. – 46 с.
17. Тулумбаев Х. А. Волшебный подарок: книга для внеклассного чтения в 1 классе русскоязычных школ (на башкирском языке). / Х. А. Тулумбаев, М. С. Давлетшина, Р. А. Абуталипова. – Уфа: Башкирское книжное издательство «Китап», 1995. – 248 с.
18. Урал батыр: Башкирский народный эпос (на башкирском языке). / Проект, вступ. ст., подготовка текстов Ф. Надршиной. – 2-е изд., стер. – Уфа: Информреклама, 2005. – 468 с.
19. Усманова М. Г. Башкирский язык: теория, 5–9. / М. Г. Усманова, Ф. Ф. Абдуллина. – Уфа: Китап, 2006. –128 с.
20. Усманова М. Г. Грамматика башкирского языка для изучающих язык как государственный / М. Г. Усманова. – Уфа: Китап, 2006. – 128 с.
21. Хисамитдинова Ф. Г. Башкирский язык для малышей (на башкирском языке) / Ф. Г. Хисамитдинова. – Уфа: Башкирская энциклопедия, 2002. – 120 с.

Һүҙлектәр

22. Русско-башкирский, башкирско-русский словарь / Сост. Ф. Г. Хисамитдинова, Р. Т. Муратова. — Уфа: «Маленький гений Башкортостана», Учебно-методический центр «Эдвис», 2014. — 192 с.
23. Русско-башкирский и башкирско-русский переводчик слов и текста онлайн / URL: http://bash-perevod.ru/ (дата обращения: 30.06.2022).
24. Саяхова Л. Г. и др. Русско-башкирский учебный словарь / Л. Г. Саяхова, З. Г. Ураксин, Ф. Ф. Асадуллина, З. Г. Сахипова / Под ред. Л. Г. Саяховой и З. Г. Ураксина. – Уфа: Китап, 2001. – 336 с.
25. Толковый словарь башкирского языка (для школьников начальных классов) / Сост.: Н. Ф. Суфьянова, З. А. Сиразитдинов, З. Г. Ураҡсин. – Уфа: Китап, 2011. – 336 с.

Мәғлүмәти ресурстар

26. Башкирский язык для 1 класса. Учебное пособие. Муртазина Ф. Ф. и др. (дата обращения: 05.07.2022).
27. Башкирский язык для 2 класса. Учебное пособие. Муртазина Ф. Ф. и др. (дата обращения: 05.07.2022).
28. Башкирский язык для 3 класса. Учебное пособие. Нафикова З. Г. и др. (дата обращения: 05.07.2022).
29. Башкирский язык для 4 класса. Учебное пособие. Нафикова З. Г. и др. (дата обращения: 05.07.2022).
30. Восемь приложений, помогающих изучить башкирский язык // URL: https://addnrb.ru/novosti/7-prilozhenij-pomogajushhih-izuchat-bashkirskij-yazyk/ (дата обращения: 05.07.2022).
31. Кусимова Т. В мире имён. Словарь башкирских имён [PDF] (дата обращения: 05.07.2022).

32. Мультфильмы, обучающее видео, приложения и игры на башкирском языке // URL: https://balalar.org/ (дата обращения: 05.07.2022).
33. Надршина Ф. А. Башкирские народные песни, песни-предания // URL: https://vk.com/wall-45254497_2121 [PDF] (дата обращения: 05.07.2022).
34. Онлайн-уроки башкирского языка // URL: https://basic.bashlang.ru/course.php (дата обращения: 05.07.2022).
35. Хисамитдинова Ф. Г. Башкирский язык за 25 уроков / Ф. Г. Хисамитдинова, Р. А. Ахмедьянов, И. Р. Ахмедьянова: Серия «Учебная литература» / Электронное издание ДИНИЛ «Интеллектуальный полигон». – Екатеринбург, 2011 // URL: 0391996_696AE_hisamitdinova_f_g_bashkirskiy_yaz. (дата обращения: 05.07.2022).
36. Хисамитдинова Ф. Г. Интенсивный курс изучения башкирского языка // URL: Intensivny_kurs_bashkirskogo_yazyka.pdf (дата обращения: 05.07.2022).
37. Электронный учебник башкирского языка для русскоязычных школ // URL: http://tel.bashqort.com/files/doc_download/3 5-11- (дата обращения: 05.07.2022).